

1.01
Prejeto 31. 10. 2012

UDK 342.24(497.4-11)"19"

Igor Ivaškovič*

Trialistični koncepti in alternative v luči primorskega časopisja

IZVLEČEK

Prispevek skozi oči slovenskega časopisja prikazuje, kako so se oblikovali odnosi do ideje o ustanovitvi tretje enote v habsburški monarhiji pred 1. svetovno vojno. Avtor najprej podaja pregled okoliščin, ki so privedle do nastanka trialističnega koncepta v habsburški politični misli, nato analizira odzive političnih skupin v kontekstu dinamičnega dogajanja na Balkanu in na koncu izpostavi ključne razloge za poraz ideje. S poudarkom na perspektivi tržaških Slovencev avtor prikazuje ključne geopolitične dileme, ki so vplivale na spremembo razumevanja trialističnega koncepta. Trializem je namreč v prvi vrsti predstavljal poskus avstrijskega manevra odpravljanja pomanjkljivosti dualistične ureditve in zmanjševanja moči Ogrske na račun južnoslovanske enote. Zaradi tega je ideja v začetku požela odobravanje pri večini Slovencev in Hrvatov, medtem ko so ji bili Madžari, Italijani in Srbi nenaklonjeni. Koncept trializma je predstavljal le eno izmed mnogih bitk v politični vojni različnih konceptov jugoslovanstva, pri čemer sta se soočali katoliška (slovensko-hrvaška) in pravoslavna (srbska) vizija. Poleg tega pa je kristalizacija geografske oblike tretje habsburške enote povzročila tudi neskladja na relacijah Slovenci – Hrvati, liberalci – konservativci ter v odnosih primorskih in kranjskih Slovencev. Neuspehu trialistične ideje je botrovalo pomanjkanje moči njenih snovalcev in prepočasno notranje usklajevanje, končno pa je vsako možnost njegove uresničitve zatrl izid 1. svetovne vojne.

Ključne besede: trializem, jugoslovanstvo, habsburška monarhija, Kraljevina Srbija, aneksija Bosne in Hercegovine, balkanske vojne, Edinost

ABSTRACT

TRIALIST CONCEPTS AND ALTERNATIVES IN THE PRIMORSKA REGION NEWSPAPERS

The following contribution describes the formation of the attitudes towards the idea of establishing a third unit within the Habsburg Monarchy before World War I, as the issue was seen by the Slovenian newspapers. First the author provides an overview of the circumstances leading to the emergence of the trialist concept in the Habsburg political thought, and then he analyses the responses of the political groups in the context of dynamic developments in the Balkans. Finally he underlines the key reasons for the demise of this idea. With an emphasis on

* **Mag., asistent, Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani, Katedra za management in organizacijo, Kardeljeva ploščad 19, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: igor.ivaskovic@ef.uni-lj.si**

the perspective of Trieste Slovenians, the author outlines the key geopolitical dilemmas influencing the changes in the understanding of the trialist concept. As it was, trialism represented, first and foremost, an attempted Austrian manoeuvre with the aim of dealing with the shortcomings of the dualist system and reducing the power of Hungary on account of the South Slavic unit. Thus the idea was initially supported by the majority of Slovenians and Croats, while Hungarians, Italians and Serbs were not in favour of it. The trialist concept only represented one of many battles in the political struggle of the various concepts of Yugoslavism, where the Catholic (Slovenian and Croatian) and Orthodox (Serbian) vision clashed. Furthermore, the shaping of the geographical form of the third Habsburg unit also caused disagreements at the relations between Slovenians and Croats, liberals and conservatives, as well as Primorska region (Slovenian Littoral) and Carniolan Slovenians. The failure of the trialist idea was also caused by the diminishing power of its initiators and hesitant internal harmonisation. Ultimately its realisation became impossible due to the outcome of World War I.

Key words: trialism, Yugoslavism, Habsburg Monarchy, Kingdom of Serbia, annexation of Bosnia and Herzegovina, Balkan Wars, Edinost (Unity)

1. Uvod – okoliščine nastanka ideje in habsburški načrti

Avstro-Ogrska se je konec 19. stoletja znašla pred problemom reševanja številnih vprašanj, ki so odločala ne samo o njenem nadaljnjem razvoju, temveč tudi o sami eksistenci države. Reforme birokratskega aparata v 19. stoletju še zdaleč niso bile zadostne za konkurenčno sodelovanje v ekonomski tekmi z industrijsko razvitejšimi velesilami.¹ Položaj Avstro-Ogrske v mednarodni skupnosti je oteževala notranja šibkost, veliki habsburški monarhiji pa so se vse bolj po robu postavljale tudi manjše države. V letu 1906 je prišlo do carinske vojne s Srbijo, ta pa je imela potencial veliko večjih razsežnosti, kot se je to sprva zdelo.² Srbiji, katere odnos do Dunaja je beležil negativen trend vse od ponovnega vzpona Karadorđevićev na srbski prestol, je v tem trenutku pomoč prišla kar s treh strani. Pričakovano je srbsko oblast med prvimi podprla pariška diplomacija,³ nekoliko bolj presenetljiva pa je bila pomoč Nemčije, ki je odprla trg za srbske dobrine ter tako onemogočila hude posledice avstro-ogrškega bojkota. Zdelo se je, da na habsburško monarhijo preži tudi njen na videz naravni zaveznik, v katerem se je bohotil nemški nacionalizem in tako še dodatno ožil manevrski prostor avstro-ogrski diplomaciji. Po-

¹ Več o splošnem stanju v habsburški monarhiji Andrej Rahten: Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v Habsburški monarhiji 1897–1914. Celje 2001 (dalje Rahten, Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu), str. 7.

² »Carinska vojna med Avstrijo in Srbijo se postruje. Srbi mislijo naročiti topove na Francoskem, material za železnice v Nemčiji. Vse je vneto za boj proti Avstriji, katero zadene končno škoda. Vmes ima svoje roke tudi Nemčija, ki dela proti avstrijskem prometu na Balkanu.« – Soča, 31. 1. 1906, str. 4, Razgled po svetu, Srbija.

³ John R. Lampe: Yugoslavia as history. Twice there was a country. Cambridge 2000 (dalje Lampe, Yugoslavia as history), str. 85; Đorđe Stanković: Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije. Beograd 1984 (dalje Stanković, Nikola Pašić, saveznici), str. 24.

dobno je delovala tudi Italija, sicer habsburška zaveznica od leta 1882, ki je vse bolj spodbujala iredentistične težnje habsburških Italijanov. Ob tem na Dunaju nikakor niso smeli zanemariti ruske nevarnosti, precej pozornosti pa je bilo usmerjeno tudi na osmanski imperij. Slednji se je resda v tem času bolj ukvarjal z lastnim preživetjem, vendar se je z upadom sultanove moči zastavljalo vprašanje, kdo in na kakšen način si bo prilastil ozemlja, ki jih »bosporski bolnik« ne bo več sposoben obvladovati. V tem kontekstu je bilo za Habsburžane izrednega pomena južnoslovansko vprašanje, saj so ravno ti narodi poseljevali znaten del tega politično nestabilnega področja.

Habsburški premik k aktivni politiki je zaznamovalo imenovanje Aloysa Lexa barona Aehrenthala na mesto zunanjega ministra v oktobru leta 1906. Ta karierni diplomat je kot ključ rešitve za dvojno monarhijo videl preurejanje države v večentitno tvorbo, v kateri bi tudi majhni narodi lahko zadovoljili lastne nacionalne ambicije. Osnovni cilj te strategije je bilo vključevanje drugih politično-pravnih enot v življenje habsburške monarhije in posledična porazdelitev bremena, ki je do tedaj ležalo le na liniji Dunaj – Budimpešta, upajoč, da bo to zmanjšalo možnost »veta« Ogrski in preko moderatorske vloge okrepilo položaj Avstrije.⁴ Upoštevajoč to strategijo, je bil razumljiv Aehrenthalov prvi korak, ki je bil usmerjen k urejanju odnosov na slovanskem jugu monarhije. Silnice, ki so delovale k vnovični združitvi Hrvaške, Slavonije in Dalmacije s središčem v Agramu (Zagrebu), je nameraval izkoristiti v prid predvidevane notranje reforme. S potencialnim priključevanjem 5. 10. 1908 anektirane Bosne in Hercegovine (BIH) k hrvaškemu troedinemu kraljestvu bi se lahko ustvarila tretja enota, ki na dolgi rok morda ne bi bila zadnja.

V skladu z Aehrenthalovimi razmišljanji je tretjo enoto habsburške monarhije načrtoval tudi prestolonaslednik Franc Ferdinand. Slednji je v unitarističnih in nemško-hegemonističnih načrtih liberalcev in nemških nacionalistov ter v podobnih gibanjih pri Madžarih videl smrt habsburške dinastije, zato se je vse bolj obračal k podrejenim narodom na Ogrskem, med katerimi se ga je prijel sloves njihovega zaščitnika. Podobno kot pri Aehrenthalu je bila Ferdinandova vizija federacija, katero bi tvorile enote nacionalnega karakterja, vitalne zadeve pa naj bi ostale v domeni avstrijskega centra. V skupini prestolonaslednikovih somišljenikov, ki je zastopala idejo t. i. centralnega federalizma, je izstopal knez Karl Schwarzenberg, ki je leta 1910 opredelil Ferdinandovo vizijo federalizma: »Ne morem pa izreči besede federalizem, ne da bi dodal, da bi bil za federalistično ureditev samo tedaj, če bi se istočasno pristopilo k strnitvi in izločitvi skupnih zadev iz različnih delov cesarstva in bi bile te istočasno združene v skupno telo in skupni organ. ... federalizem, ki bi morebiti bil ... zlata pot med centralizmom in federalizmom, ko bi se skupne zadeve obravnavale skupno v enem telesu ... za takšen federalizem bi me lahko pridobili.«⁵ Prestolonaslednik je partnerja v prvi vrsti iskal med Hrvati, katere naj bi s

⁴ Prim. Solomon Wank: Aehrenthal's Programme for the Constitutional Transformation of the Habsburg Monarchy. Three Secret »Mémoires«. V: *The Slavonic and East European Review* 41, 1963, št. 97 (dalje Wank, Aehrenthal's Programme), str. 513–536.

⁵ Rahten, Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu, str. 109–110.

Habsburžani družila njuna skupna sovražnika; madžarski nacionalizem in velikosrbska ideja. Ferdinand je očitno menil, da Hrvaška, Slavonija, Dalmacija ter BIH naravno pripadajo Hrvatom, ki jih je zaradi zaslug pri ohranjanju monarhije v 19. stoletju treba nagraditi z združevanjem pokrajin in večjo avtonomijo na račun Ogrske. To je večkrat zagotovil tudi hrvaškemu plemiču Marku grofu Bombellesu z besedami: »Recite Vašim Hrvatom, da naj zmorejo še tokrat ohraniti svojo tradicionalno zvestobo. Takoj ko pridem na prestol, bom vso to krivico, ki se jim dogaja, poravnal.«⁶ Njegov načrt je torej predvideval ustvarjanje velikohrvaške tretje enote, ki bi se imenovala Kraljevina Ilirija. K njej bi bila priključena še slovenska področja, Vojvodina pa bi ostala znotraj Ogrske. Realizacija ideje o Iliriji naj bi bistveno zmanjšala srbske možnosti za poseg po teritoriju avstrijskega cesarstva,⁷ obenem pa povečala hrvaško-slovensko lojalnost habsburški monarhiji. Slovenija bi znotraj Ilirije imela status pokrajine, vanjo pa bi se poleg Kranjske uvrščali še Goriško-Gradiščanska, Trst s severno Istro, Koroška in Štajerska južno od reke Drave.⁸ Vizija belvederskega kroga torej ni bila le medla ideja, saj se je ureditev s tremi centri na Dunaju, v Budimpešti in v Zagrebu oblikovala do najmanjših detajlov.

Največjo oviro pri izpeljavi tega načrta je predstavljal obstoječi sistem odločanja, ki je za tako obsežne reforme zahteval pristanek Budimpešte. Da bo to vse prej kot lahko, je pokazal spor glede državnopravnega položaja BIH. Na nepripravljenost absorpcije teh dežel sta pokazala propad agrarne reforme in dejstvo, da je BIH svojo ustavo dobila šele leta 1910. Priključevanje bodisi k avstrijskemu bodisi k ogrskemu delu bi namreč predstavljalo rušenje notranjega ravnotežja. Po drugi strani pa se tudi delitev, po kateri bi Bosna pripadla Ogrski in Hercegovina Avstriji, ni zdela kot najbolj razumno dejanje. Aehrenthal si je zato v operativni fazi svoje strategije prizadeval za subdualistično rešitev. Njegov predlog iz leta 1907 je predvideval priključevanje BIH k Hrvaški skupaj z Dalmacijo, ki bi potem v celoti predstavljala poseben del znotraj ogrske polovice države. Ohranil bi se torej subdualističen model, v katerem bi se združila vsa hrvaška ozemlja s centrom v Zagrebu v okviru

⁶ Ivo Pilar: Južnoslavensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja. Varaždin 1990 (dalje Pilar, Južnoslavensko pitanje), str. 364.

⁷ Kvečjemu naj bi habsburški južni Slovani vplivali na Srbe tako, da bi tudi sami iskali rešitev znotraj federativnega cesarstva, saj naj bi Hrvati in Slovenci »kulturno daleč prekašali Srbe in Črnogorce«. – Rahten, Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu, str. 116.

⁸ Tržaška Edinost je v tistem času z navdušenjem prenašala: »V založbi G. Freytsig in Berndt na Dunaju je izšla zemljepisna karta, v kateri je napravljena nova trialistična razdelba monarhije po idejah princa Lichtensteina. Po tej razdelbi bi se razdelila sedanja avstroogrška monarhija na tri dele in sicer v pretežno nemški, pretežno madjarski in jugoslovanski del. Madjarskemu delu bi se priklopilo Galicijo, Bukovino in poljski del Šlezije. Nemški del bi sestojal iz Češke, češkega dela Šiezre, Moravske, Gornje in Doljne Avstrije, Tirolske, Solnograške ter Koroške in Štajerske severno od Drave. Jugoslovanska država bi sestajala iz Hrvatske, Slavonije, Bosne, Hercegovine. Dalmacije, Istre, Trsta, Goriške, Kranjske, Južne Koroške od Beljaka do Spodnjega Dravograda in Štajerske južno od Drave. Meja bi bila na severu in izhodu Drava od Beljaka do Osjeka. Od Osjeka dalje do Belgrada bi mejila Donava. Bilježimo to za sedaj po dolžnosti kronistov, a o priliki se še povrnemo k temu vprašanju, ki nikakor ni več sanjarija kake razgrete glave, ampak zadobiva vedno realnejše oblike, približevaje se svoji končni rešitvi.« – Edinost, 24. 6. 1909, str. 2, Trializem.

kraljestva Štefanove krone. S tem bi bil ohranjen avstrijski izhod na Jadransko morje, obenem pa je Aehrenthal predvideval, da bi začetno povečanje ogrskega dela v končni fazi privedlo do trializma, saj bi se delež južnih Slovanov povečal do te mere, da Budimpešta ne bi mogla ustaviti njegovih emancipacijskih teženj. Po Aehrenthalu torej to »na dolgi rok ne bo vodilo h krepitvi madžarskega koncepta, temveč bo monarhijo privedlo do poti, ki je verjetno najbolj primerna za njen razvoj.«⁹ Vendar začasno povečan obseg ogrskega dela ozemlja ni navdušil Madžarov. Večina je Aehrenthalov koncept zavračala in zahtevala takojšnjo priključitev BIH k Ogrski, kar se je utemeljevalo z dejstvom, da naj bi bil ogrski kralj od srednjega veka tudi kralj Rame.¹⁰ Aehrenthalovem predlogu je bil sprva še najbolj naklonjen skupni finančni minister Ištvan Burian, vendar je kmalu tudi on spremenil svoje mnenje in je že aprila 1908 predložil cesarju spomenico, v kateri je predlagal skupno avstro-ogrsko upravo v BIH. Na Ogrskem so torej uvideli Aehrenthalov trialistični načrt, za katerega Madžari niso imeli prav nikakršnih simpatij.¹¹ Madžarsko časopisje je v večini primerov prenašalo mnenje, da bi »bila državna samostojnost (Jugoslovanom) samo na škodo ter pravi, da je v narodnem obziru razcepljenim Jugoslovanom vodstvo Madžarov, ki jih po številu, duševnem razvoju in bogastvu prekašajo, neobhodno potrebno. Jugoslovani so pa proti temu ubogi in bi jim državna samostojnost obrodila samo politične in gospodarske težave, vezani so torej na Madžare kot na svoje voditelje in protektorje. Madžarski patriot končno pravi, da se je ideja trializma porodila na Dunaju iz želje Madžarom škodovati ter jih odriniti od morja.«¹² Podobno mnenje je vladalo tudi med avstro-ogrskimi Italijani, ki so bili prepričani, da je trializem usmerjen ravno proti njim, s ciljem slovanske dominacije v Dalmaciji, na Primorskem, v Istri in Trstu.¹³

⁹ Wank, Aehrenthal's Programme, str. 521.

¹⁰ Prim. Rahten, Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu, str. 76–77.

¹¹ Edinost je v maju 1909 prenesla pisanje madžarskega časopisa »Aj Ujsag«: »Dunajskim krogom, ki dobro poznajo zakulisne dogodke, je povsem dobro znano, da se Aehrenthal osebno povsem resno bavi s to idejo trializma, da bi v okvirju monarhije osnoval tretjo državo, ki bi ojačila balkansko pozicijo vladarja, a bi madjarski vpliv na ta del monarhije izključila popolnoma.« – Edinost, 11. 5. 1909, str. 1, Trializem na vidiku?!

¹² Soča, 20. 7. 1909, str. 3, Trializem in Madžari. Podobna pisanja madžarskega časopisja je prenašala tudi tržaška Edinost: »Jugoslovani ne bi mogli urediti sami tretjo avtonomno državo v monarhiji, ker niso homegen naroden element in so torej prisiljeni, da morajo biti navezani na druge narode v monarhiji. Severni Jugoslovani so protivni trializmu, ker ga smatrajo kot nevarnost za pozicijo monarhije kot velesila. – Trializem bil bi končno nevaren za Madjare.« – Edinost, 7. 8. 1909, str. 2, Madjari in trializem.

¹³ Soča je tako prenašala pisanje italijanskega časopisa Il Piccolo della sera: »Že več let sem, posebno pa po okupaciji Bosne in Hercegovine, se je ukoreninila v dalmatinskem primorju ... misel odstraniti popolnoma laški živelj z bregov Jadranskega morja. Ta misel se širi z intenzivnostjo, katere bi si ne bilo mogoče predstavljati, glede na obstoječe temeljne zakone, ki bi morali veljati tudi kadar se gre za Lahe. Med vzroki za ta preobrat je deloma nov princip takozvanega trializma, ... V tem principu vidijo Slovani možnost uresničiti to, kar se je zdelo v preteklem času samo sen eksaltirancev: sestava novega jugoslovanskega kraljestva, ki bi obsegalo poleg Kranjske ter slovenskega dela Štajerske in Koroške vse dalmatinsko Primorje (pa naše Primorje tudi!) ter bi bilo združeno z Avstro-Ogrsko samo v osebi vladarja ter bi imelo svoje lastno zastopstvo. Slovanski naskok na Trst. Ta novi im-

2. Hrvaško-srbska koalicija in trializem

V središču pozornosti trialistične zgodbe so se znašli Hrvati in hrvaško historično državno pravo, vendar kljub temu trialistični načrti na Hrvaškem niso bili sprejeti enoznačno. Idejo o večji avtonomiji habsburških južnih Slovanov so sicer vse stranke pozdravljale, a sta se v Zagrebu oblikovali dve politični struji z različnimi vizijami. Reška in Zadrska resolucija sta namreč še nekaj let prej označili prevrat na hrvaškem političnem prizorišču, kot najmočnejša stranka pa se je izpostavila Hrvaško-srbska koalicija (HSK). Slednja je pri svojem prizadevanju za združevanje Hrvaške-Slavonije in Dalmacije ubrala drugačno strategijo, katere ključni element je bilo povezovanje s Srbi in Madžari proti Avstrijcem. Novi hrvaški val je s časom začel odstopati od ideje o hrvaški pripadnosti BIH in je ta področja vse bolj prepuščal Srbom.¹⁴ Supilo je kot sovražnika nedvoumno označeval Avstrijce oz. Nemce, istočasno pa Hrvaško postavljaj na stran »Vzhoda«, kar je predstavljalo dramatičen premik z vidika celotne hrvaške zgodovine. V Supilovih besedah in pogojevanju bosansko-hercegovske »sreče« z izstopanjem iz Avstro-Ogrske in posledično s priključevanjem Srbiji se je močno odražal beograjski geostrateški načrt. Dominantna struja srbske politike je namreč ravno v hrvaško-srbskem sporazumu videla ključ za razvoj srbske vizije jugoslovanstva. Po Pašiću naj bi naravna posledica dogovora med Hrvati in Srbi bilo srbsko prevzemanje vodilnega položaja, saj so ti že imeli dve samostojni državi in so uspeli ohraniti več slovanskih lastnosti ter so bili deležni večje mednarodne podpore.¹⁵ Posledično ne preseneča dejstvo, da je zmaga HSK na volitvah februarja 1908 predstavljala odmevno novico v Srbiji. Pristaši koalicije so to predstavljali kot začetek dokončne rešitve jugoslovanskega vprašanja na zahodu, panslavisti, zbrani okrog časopisa *Slovenski jug*, pa so izkazovali celo upanje, da bo do podobnega političnega sporazuma prišlo tudi z Bolgari.¹⁶

perializem je ustvaril družbe za takozvano obrambo mej v Ljubljani ter je dal sredstva in nepričakovane energije Slovanom po pridobitvi Trsta.« – Soča, 27. 12. 1910, str. 1, Slovani in Lahi ob Adriji.

¹⁴ Frano Supilo, eden izmed nosilcev politike t. i. novega kurza, je tako v hrvaškem saboru 25. 2. 1907 govoril: »Od Sadove pa sve do danas upravljena je čitava politika obiju država (Austro-Ugarske i Njemačke) u pravcu, da se našoj Hrvatskoj uklone sve zapreke, koje su na putu velikom »Drangu« ... Kad smo toga sviestni, da je naš zadatak, da budemo Balkanu zaštitni bedem a ne most, preko kojeg će onamo prelaziti neprijateljski pohodi, računati nam je u prvom redu s našom srbskom braćom ...Priznajući Srbe, mi smo ih ponovno pridobili za misao utjelovljenje Dalmaije. ... Ali ne znamo, što se zbiva s Bosnom i Hercegovinom. ... I premda su Bosna i Hercegovina turske pokrajine pod suverenitetom sultana, ipak su predane Austro-Ugarskoj, da njima upravlja, i to samo na ograničeno vrijeme, dok se prilike u njima ne srede. Ali Austro-Ugarska čini sve prije, nego li da ih sredi, te ih štoviše truje i hoće da na taj način stvori povoljan teren, na kome će nastupiti protiv Iztoka. I ako sreća dade, da Bosna i Hercegovina izađu iz okvira Monarhije, sasvim je prirodno, da će svaki pravi i poštenu Hrvat radije gledati, kako pripada bratskim Srbima, umjesto strancima, kad već ta Bosna ne može biti hrvatskom.« – Pilar, Južnoslavensko pitanje, str. 351.

¹⁵ Stanković, Nikola Pašić, saveznici, str. 22–23.

¹⁶ »14. i 15. Februara srpsko-hrvatski narod je dao potpunoga dokaza o svojoj nacionalnoj svesti i svojoj zrelosti da sam sobom upravlja, bez tuđinskih tutora. ... pobjeda koalicije ... pobjeda je i Jugo-

Popolnoma drugačen je bil odziv pri Hrvatih v BIH, ki so že pred aneksijo svarili na nevarnost pripojitve k Srbiji. Niso simpatizirali z idejo o avtonomiji BIH, ki bi tako ostala prepuščena vse močnejšim vplivom iz Srbije in Črne gore.¹⁷ K takšnemu stališču so pritegnili celo precejšnje število muslimanov in so že februarja 1908 pri Aehrenthalu zahtevali pripojitev BIH k troedini kraljevini Hrvaške, Slavonije in Dalmacije. Podobno je delovala tudi najmočnejša opozicijska stranka na Hrvaškem, Čista stranka prava (ČSP) Josipa Franka. Slednja je z odprtimi rokami sprejela belvederski plan. Zavračala je sodelovanje s Srbi, katerih obstoj na Hrvaškem so v skladu s prepričanjem Anteja Starčevića povsem zanikali, posebna srbska zavest med pravoslavnim prebivalstvom pa je po tem tolmačenju bila le posledica protihrvaške propagande.¹⁸ Vendar je bila ta struja prešibka, saj je predstavljala le en del pravašev, ki so se najprej razdelili na privržence HSK in ostale, ki so bili proti koaliciji.¹⁹ Neuskkljenost opozicije je dopolnjevala vzhajajoča zvezda hrvaške politike, Stjepan Radić, kateri je status Srbov po poreklu priznaval le pravoslavnim prebivalcem Srema,²⁰ vendar se ni izkazal kot zanesljiv partner nobeni opozicijski struji.

S približevanjem aneksije so tudi pravaši znotraj HSK začeli ponovno izpostavljati koncept hrvaškega državnega prava in pripadnost BIH hrvaškemu historičnemu pra-

slovenske Ideje u Hrvatskoj ... I onako isto kao što je ... moralo doći do sporazuma i izmirenja između Srba i Hrvata – jednog naroda sa dva imena, tako će jednog dana nesumnjivo ... morati doći do potpunog izmirenja i sporazuma između Srba i Bugara.« V tem kontekstu je 31. 5. 1908 uredništvo časopisa objavilo članek v podporo združevanju troedine kraljevine: »U Dalmaciji živi ogromnom većinom srpsko-hrvatski narod, čijih 97% govore srpsko-hrvatskim jezikom. ... Po državno-pravnom položaju Dalmacija pripada jedino i samo zemljama krune Sv. Stevana, Hrvatskoj i Slavoniji. ... dužnost svih narodnih političara kako u Hrvatskoj tako i u Dalmaciji da rade na tome da se ova druga reinkorporira Hrvatskoj. To oni treba da rade već i po riječkoj rezoluciji. Spajanje Dalmacije sa Hrvatskom stvar je od velike važnosti. Time bi se sloga Srba i Hrvata zanavek uspostavila i na taj način jugoslovensko bi pitanje bilo uglavnom rešeno, to je naše duboko uverenje. ... Ovakav jugoslovenski program trebao bi da obeleži najčistije izražene demokratske stranke u svih jugoslovenskih naroda. To bi bio ... program buduće politike jedne rase od Koruških planina, Jadrana, karpata do Crnog Mora i na jugu Soluna.« – Jovo Bakić: Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918–1941. Zrenjanin 2004 (dalje Bakić, Ideologije jugoslovenstva), str. 165–167.

¹⁷ V programu Hrvaške narodne skupnosti v BIH so opredelili: »Bosanski Hrvati nastojat će podržavati najbolje odnose sa svojim pravoslavnim sugrađanima, koji se zovu Srbima, ali će pri tome neodstupno ostati na načelu ravnopravnosti i uzajamnosti. No budući da bi ravnopravnost bila ozbiljno ugrožena, kad bi se Bosna i Hercegovina priklopile jednoj od postojećih balkanskih država, ne mogu bosanski Hrvati simpatizirati s nastojanjem pravoslavnog elementa, nego smatraju svojom dužnosću spram samih sebe, da svim silama pobijaju ta nastojanja. Jednako zabacuju i misao o autonomiji Bosne i Hercegovine.« – Pilar, Južnoslavensko pitanje, str. 345.

¹⁸ Prim. Ivo Banac: Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika. Zagreb 1988, str. 92.

¹⁹ Nato se je v začetku 1908 formirala še Starčevićeva stranka prava, ki je nasprotno od frankovcev priznavala posebno narodnost Srbom na Hrvaškem. Še naprej je sicer zastopala tezo političnega naroda Hrvaške, po kateri so bili Hrvati edini nosilci državotvorne pravice, kar je impliciralo, da Srbi na hrvaškem področju nimajo pravice priključevanja k Srbiji.

²⁰ Prim. Branka Boban: Mladi Stjepan Radić o Srbima u Hrvatskoj i odnosima Hrvata i Srba. V: Radovi, 1995, št. 28, str. 128–137.

vu,²¹ istočasno pa so se na srbski strani intenzivirala obsojanja ideje hrvaške združitve. Srbi so, boječ se, da jim bodo Hrvati v odločilnem trenutku, ko bodo že dosegli združitev hrvaških pokrajin, obrnili hrbet, začeli odstopati od sukcesivnega pogleda na reševanje jugoslovanskega vprašanja. V tem kontekstu so se začele pojavljati tudi eksplicitne negacije hrvaškega državnega prava. Za skupino jugoslovanskih nacionalistov v Srbiji se je tako germanstvu kot največjemu sovražniku jugoslovanske ideje pridružila še ideja velike Hrvaške. Zdelo se je, da so maske dokončno padle z aneksijo. Potrdila se je namreč domneva, da so nekateri hrvaški člani HSK kljub navideznemu prepuščanju BIH Srbom, po tiho računali, da to vendarle ne bo potrebno, saj so upali, da Dunaj takšnega razpleta vendarle ne bi nikoli dovolil. Hrvaške utemeljitve o zgodovinski in pravni pripadnosti BIH k Hrvaški so močno razburile srbski del HSK in celotno srbsko javnost. V Srbiji so časopisi tekmovali v tem, kateri bo bolj obsodil akt aneksije. Tudi v *Slovenskem jugu* so odprto napadli trialistične načrte v habsburški monarhiji in grajali Hrvate, ki so podprli takšno politiko.²² Kljub tem delitvam je HSK v letu 1910 dosegla izjemen volilni rezultat in vnovič prevzela primat med političnimi strankami na Hrvaškem. Zanimivo je dejstvo, da so primorski Slovenci ravno v HSK videli recept za uspeh južnih Slovanov na poti do trializma,²³ čeprav se je kmalu pokazalo, da sami vodilni člani HSK ne delijo tega mnenja. Očitno je bilo, da so notranji spori v hrvaško-srbski struji do 1910 bili odpravljeni, nastopi njenih prvakov v javnosti pa niso prepuščali dvoma, kateri koncept jugoslovanstva je obstal znotraj koalicije. Slednjega lahko razberemo iz zapisa tržaške Edinosti, ki je decembra 1910 prenesla Supilov govor dijakom v Pragi 28. 11. 1910: »Opiranje na dela hrvatskih kraljev in srbskih carjev je napačno razumevanje zgodovine. Oni so kakor

²¹ Sodelovanje znotraj HSK je prišlo pod vprašaj že v predaneksijskem obdobju, ko je hrvaški del HSK vodil pogovore z madžarskimi klerikalci, kar je bilo dočakano na nož s strani koalicijskih privrženecv v Srbiji. To je pokazalo, da jugoslovanski koncept v HSK le ni bil jasno oblikovan in da je tudi znotraj hrvaško-srbskega združenja obstajala politična volja, ki si je prizadevala za hrvaško emancipacijo brez zapletanja s Srbijo, kar je sprožilo plaz kritik srbskega časopisja: »Ko pozna historiju ove stranke, koja i danas naglašava svoj srbofobski program ... ko zna da se ova stranka u svom proglasu od februara ove godine odrekla rečke rezolucije i povratila se državno pravnim utopijama hrv. državnog prava ... taj će odmah biti na čistu da se ova stranka opet vraća svojoj atavističkoj politici, verna programu svoga duhovnoga vođe Ante Starčevića.« – Bakić, *Ideologije jugoslovenstva*, str. 170.

²² »Politika trializma, kakva je danas kod Hrvata, nije politika sile nego molbi ... Ni u unutarnjim, ni u spoljnimprilikama Monarhije ne nalazimo mi uslove za ostvarenje trializma. ... A kada bi i bilo uslova za trializam i kada bi došlo do njega, mi ne bi mogli biti s njime zadovoljni. Mi smo za potpunu samostalnost našeg naroda, za nezavisnost, njegovu i slobodu, suverenu, van svakog »okvira.« – Prav tam, str. 141.

²³ »Nekdanji dosmrtni sovražniki Srbi in Hrvati so se združili v koaliciji, ki stoji sedaj, po dunajskem procesu, kristalno čista in trdna kakor jeklo pred svetom. Tej stranki se moramo tudi Slovenci pridružiti, ako nam je resno mari trializem, ... Zato pa moramo Jugoslovani obsojati vsak pretirani klerikalizem, naj si bode potem katoliški, pravoslavni, islamski. ... Združimo se proti skupnemu sovražniku, ki je pogubno v obmejnih deželah še jako močan! ... Naš zgled pa bo gotovo dobro vplival tudi na male stranke na Hrvatskem, v Dalmaciji, Bosni in Hercegovini. Videle bodo svojo rešitev v združenju s srbsko-hrvatsko koalicijo in z nami. Potem pa se tudi vresničijo Vodnikove besede iz njegove Ilirije oživljene: Ilirija vstani! Svobodnosti tvoje napočil je dan!« – *Edinost*, 8. 1. 1910, str. 1–2, Kdaj bomo Jugoslovani zreli za trializem.

državniki razprostirali obseg svojih dežel, niso pa mogli s tem prejudicirati delokrogu današnjih politikov hrvatskih, oziroma srbskih. Jezik je skupen, je isti; kdor pa danes vero jemlje za oviro skupnosti, se smeši. Tudi Slovenci niso nič drugega, nego del jednega edinega jugoslovanskega naroda.« Očitno je bilo torej obračunavanje s konceptom historičnega državnega prava, kar je impliciralo poraz pravaške struje v HSK, saj je hrvaško državno pravo bilo srž oz. vsebinsko jedro, okrog katerega je pravaško gibanje sploh nastalo. Že v prvem delu govora je Supilo nakazal, da je klerikalizem drugi element, ki je v očeh koalicije bil percipiran kot temeljni nasprotnik srbsko-hrvaško-slovenski enotnosti. Ravno ta naj bi po Supilu omogočal obstoječo državno ureditev, ki je bila za južne Slovane izredno neugodna: »Jugoslovani so razdeljeni umetno v razne državne skupine, tako da posamezniki nič ne morejo, dočim bi skupno mogli veliko. V avstro-ogrski monarhiji skrbi za to razcepljenost dualizem. Zato je edino pravo stališče vsakega jugoslovanskega politika te monarhije neizprosni boj proti tej državni formi. Jugoslovani moramo skrbeti za to, da bomo odločevali sami o sebi. ... Podlaga vsake naše politike bodi sledeča: zavest, da smo Slovenci, Hrvati in Srbi en sam narod! ... Da dosežemo svobodo, se moramo boriti proti klerikalizmu! Glavno pa je radikalnost, nepopustljivost.« Teze o južnoslovanski vzajemnosti in kritika dualistične ureditve se na prvi pogled niso bistveno razlikovale od stališč slovensko-hrvaških privrženecv trializmu, vendar je Supilo ponujal povsem drugačno državno preureditev: »Stanje, v katerem se Jugoslovani nahajamo, je podobno jetnišnici, zaporu. Tu se moramo odločiti! Ali ostanemo v tej temnici – potem se ližimo svojim gospodarjem in hlinimo zadovoljstvo; ali pa ne ostanemo v tej temnici, potem pa se radikalno in brez kompromisov zavzemimo za svoje pravo. Aut – aut! ... Na moje vprašanje: kako misli on o trializmu, je Supilo na široko odgovoril v tem smislu: V Avstriji sta danes nemški in ogrski narod, narod prvega reda, vsi ostali smo narodi drugega reda. Če bi se uveljavil trializem, postali bi Jugoslovani narod prvega reda, dočim bi ostali Čehi, Poljaki, Rusini, Romuni, ki so kulturno, gospodarsko in politično močnejši od nas, narodi drugega reda. To se mu zdi nenaravno in zato nemogoče.«²⁴ Supilo je torej že v letu 1910 izpostavil radikalno zahtevo po oblikovanju južnoslovanske skupnosti izven habsburške monarhije. V sklopu te se je v HSK izoblikovala nenaklonjenost trialistični ideji, ki je bila zaznana kot habsburško-klerikalni poskus, ki bi poglobil razlike med Slovenci in Hrvati na eni ter večino Srbov na drugi strani. Sklenemo lahko, da je politika novega kurza iz Reke in Zadra preživela, spor v HSK pa se je končal s prevlado jugoslovanskega koncepta, ki je iskal pot izven okvirja habsburške monarhije, v katerega bi bila vključena tudi Srbija.

3. Slovenski upi ...

Slovenci so kot del katoliške južnoslovanske populacije vsekakor bili predmet trialističnih načrtov, vendar jih je njihov specifični geopolitični položaj postavljal pred drugačne dileme, kot so jih reševali na Hrvaškem. Obrobna južnoslovanska

²⁴ Edinost, 2. 12. 1910, str. 1–2, Fran Supilo v Pragi.

lega, stik z romanskim in germanskim svetom ter ugodni demografski trendi v Trstu, gospodarsko in vojaško-strateško najpomembnejši jadranski luki, so predstavljali potencialni vir težav pri vključevanju celotnega slovenskega narodnostnega področja v koncept tretje habsburške državno-pravne enote.

V slovenskem geopolitičnem osrčju, na Kranjskem, je z izjemo Ljubljane močno prevladovala Slovenska ljudska stranka (SLS). Pri tej v času aneksije niso obstajale dileme glede pripadnosti BIH. Stranka je namreč ohranila močne vezi s hrvaškimi pravaši in v prizadevanju za subjektivizacijo Slovencev in preprečevanju njihove germanizacije le-te poskušala priključiti Hrvatom in hrvaškemu državnemu pravu, ki so ga priznavali tako v Avstriji kot na Ogrskem. V skladu s to strategijo so delovali vsi vidni člani SLS, med drugimi tudi Janez Evangelist Krek, ki je 18. 7. 1907 izjavil: »Imamo zapisane pravice, da smo s Hrvaško eno. In na podlagi teh pravic izjavljamo, da ne bo nikoli uspelo Slovence odvrniti od varovanja pravic Hrvaške, Slavonije in Dalmacije.«²⁵ Naslanjanje na hrvaško državno pravo in zasledovanje pravaškega trialističnega koncepta se je v danem trenutku pravzaprav zdelo kot edina strategija, ki bi lahko slovensko narodnostno ozemlje z mejo ločila od germanske Avstrije. Pričakovalo se je, da bi uprava iz Zagreba lahko zmanjšala tudi vpliv italijanske iredente, zato je sprva trialistična ideja bila z odobravanjem sprejeta tudi med primorskimi Slovenci.

Glavnega konkurenta SLS na slovenskem političnem prostoru je predstavljala Narodno napredna stranka (NNS), ki je še posebej močna poleg Ljubljane bila ravno na Primorskem (na goriškem in tržaškem), geopolitično zagotovo najbolj občutljivem področju. Tudi v NNS so sprva, podobno kot v SLS, zaradi številčne šibkosti Slovencev poskušali spodbujati združevanje okrog Hrvatov oz. Zagreba. Konec 19. stoletja so v določenem trenutku pod vodstvom Ivana Tavčarja celo prehiteli slovenske katoliške narodnjake pri ustvarjanju vezi s Hrvati. Tržaška Edinost je tako še 20 let pred aneksijo pisala: »Mnogi Slovenci sanjajo še vedno o »zedinjenj Sloveniji«. Tudi pisatelj teh vrst je gojil te želje. Pa slabi uspehi zadnjih let nas morajo prepričati, da smo mi Slovenci sami preslabi, da bi kaj tacega izvojevali. ... Najtemeljiteja pomoč pa bo, da se politično združimo s Hrvati in Bošnjaki. ... Ako se to izvede, potem pa tudi srbska kraljevina nema pogojev obstanka v sebi: da bi bila polovica Srbov v kraljevini, polovico pa v Avstriji, to nema smisla, večja in močnejša slovensko-hrvatsko-bosanska država tudi z naravno silo srbsko kraljevino k sebi potegne.« Isti prispevek v nadaljevanju utemeljuje, da za Slovence pravzaprav ni alternative, indikativno pa je tudi označevanje odnosa s Hrvati in Srbi, kar jasno nakazuje, kdo naj bi imel vlogo povezovalnega vodje: »Ako pa Avstrija Bosno ne združi s Hrvatsko, zna jo prej ali slej zgubiti. Srbijo smatrajo kot svojo dediščino in bodo tako dolgo prežali na kako ugodno priliko, da jo ugrabijo. To bi bilo pa slabo za Hrvate in Slovence. ... Brez podpore od Srbov, ki Hrvatov ne ljubijo, zapadla bi Hrvatska ali madjarskeji ali nemškeji nadvlasti. Tudi Slovenci od Srbov nemamo

²⁵ Janko Prunk, Cirila Toplak, Marjeta Hočevar: Parlamentarna izkušnja Slovencev 1848–2004. Ljubljana 2006 (dalje Prunk, Toplak, Hočevar, Parlamentarna izkušnja), str. 60–61.

pričakovati podpore. Oni so le Srbi, črtijo Hrvata in Bolgara, še Rusa ne marajo dosti, o slovanskej vzajemnosti ne marajo dosti slišati, ker sanjajo le o svojem srbskem carstvu in mislijo, da se mora Srbom pokoriti Balkan. Za usodo Slovencev bi se malo brigali, da le to pod svojo oblast dobijo, kar po njihovih mislih spada pod »srbsko carstvo«. Vse drugačni so Hrvatje. Oni so bili že volja sprejeti ime »Ilirci«, da olajšajo združenje Slovincem in Srbom; oni ne bodo zahtevali nobenih pravic, priznajo nas kot popolnem enakopravne brate.«²⁶ Glorifikacija ideje južnoslovanskega združenja okrog Hrvatov je bila torej prisotna vsaj v delu zgodovine pri obeh slovenskih političnih polih, medtem ko se je srbski integracijski potencial zaznaval ne kot jugoslovanstvo, temveč predvsem kot nevarnost velikosrbske ekspanzije, ki naj bi tako Slovence kot Hrvate poskušala pretopiti v Srbe.

Dolgo pričakovana aneksija BIH je bila s slovenskega vidika zaznana kot priložnost za povečanje števila južnih Slovanov in krepitve njihovega položaja v habsburški monarhiji, s čimer bi tretja enota postala neizogibna. Krek je zato na zasedanju avstrijske in ogrske parlamentarne delegacije 27. 10. 1908 pozdravil »prvi korak k združenju vseh južnih Slovanov naše monarhije v državno-praven samostojen organizem pod žezlom habsburške dinastije,«²⁷ Šusteršič pa je s svojo izjavo storil še korak dalje: »... upam, da bo morda prišel čas, ko ne bodo samo Bolgari, ampak tudi nam še bolj sorodni Srbi na Balkanskem polotoku uvideli, da bi bila najboljše jamstvo za svoboden razvoj Jugoslovanov na Balkanskem polotoku balkanska federacija pod vodstvom naše monarhije.« Obenem je jasno opredelil tudi stališče glede usode anektiranega področja: »... Činu z dne 5. oktobra bo v doglednem času moral z neizogibno silo slediti drugi čin: priklopitev Bosne in Hercegovine sosednim hrvatskim deželam. Potem pa se odpre perspektiva, da se tudi naše slovensko vprašanje definitivno reši pod žezlom habsburške monarhije.«²⁸ Med slovenskimi liberalci pa je do tega obdobja že prišlo do določenih sprememb v odnosu do južnoslovanskega združenja, na kar je nakazala začetna neenotnost stališč glede pripadnosti BIH. Večina je sicer BIH videla kot področje, do katerega ima pravico Hrvatska. Goriški časopis Soča je ob aneksiji pisal: »Kam spada pravzaprav Bosna-Hercegovina? ... Mesto da bi se Bosno in Hercegovino z istočasno temeljito rešitvijo hrvatskega vprašanja zemljepisno in etnografično utelesilo hrvatskemu kraljestvu, se je ustvarilo državno-pravni neutrum, ki se ne more dolgo ohraniti, ki krši pravice hrvatskega naroda, ovira še bolj kulturalni, politični in gospodarski razvoj ter utegne biti vzrokom novega velikega nezadovoljstva in zapletajev.«²⁹ Tudi tržaški Slovenci so reagirali podobno in so v prvi mah afirmativno gledali na trialistično idejo: »Odobravamo aneksijo Bosne in Hercegovine pa le pogojno, da se narodu podeli ravnopravnost v istini in ne samo na papirju, in smo za zjedinenje Bosne s hrvatskim in slovenskim ozemljem v eno celoto pod krono habsburške dinastije

²⁶ Edinost, 17. 8. 1887, str. 1–2, Ilirija.

²⁷ Janko Prunk: Slovenski narodni programi: narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945. Ljubljana 1986 (dalje Prunk, Slovenski narodni programi), str. 27.

²⁸ Rahten, Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu, str. 81–83.

²⁹ Soča, 10. 10. 1908, str. 1, Na Balkanu.

presvitlega cesarja Franc Jožefa I. Ako uspeva dualizem zakaj bi »trializem« ne bil na mestu?«³⁰ Vendar so primorski Slovenci od same aneksije uvideli, da bo trializem vse prej kot lahko uvesti.³¹ Zato so storili celo korak dalje in na podlagi južnoslovenske vzajemnosti predložili detajlno ozemeljsko razdelitev habsburške monarhije in tretje enote. Načrt Gregorja Žerjava je predlagal ustanovitev posebne enote znotraj monarhije, ki bi jo sestavljale tri pokrajine, in sicer slovenska, hrvaška in srbska, pri čemer naj bi v vsaki bila tako kraljev namestnik kot tudi pokrajinska zbornica:³² »Iz ozemlja, katero naj tvorijo del Koroške, Štajerske, Kranjska, Goriška, Gradiška, Trst z okolico, Istra, Hrvatska in Slavonija ter Dalmacija, Reka z okolico, Bosna in Hercegovina, naj se ustvari na podlagi državnopravnih titulov hrvaškega in ilirskega kraljestva ter srbske vojvodine in prirodnega prava jugoslovansko kraljestvo v okviru habsburške monarhije... Jugoslovansko kraljestvo se razdeli v tri pokrajine, srbsko, hrvaško in slovensko. Takšno pokrajino tvori ozemlje, na katerem eno pleme kompaktno prebiva in katero imej ime v historiji utemeljeno. Slovenska pokrajina bi se imenovala kraljevina Ilirija, Hrvatska: Troedina kraljevina in srbska vojvodina in bosansko kraljestvo. Vsaka pokrajina bi imela svojega kraljevskega namestnika, svojo pokrajinsko vlado in pokrajinsko zbornico. Zagreb bi bil glavno mesto jugoslovanskega kraljestva, kjer bi bil sedež osrednje vlade, odgovorne osrednjemu parlamentu.«³³ Žerjavov načrt lahko označimo kot prehodno fazo razvoja jugoslovanske ideje pri liberalnem slovenskem polu, saj je upošteval tako historično kot naravno pravo, ob čemer je predvideval nujnost srbske enote znotraj južnoslovenske entitete. Tega sicer teritorialno ni natančno opredelil, a se iz opisa vidi, da se je nagibal k stališču o srbski enoti, ki bi imela ozemeljsko diskontinuiteto, saj se Vojvodina in Bosna, ki ju je Žerjav pripisal Srbom, ne bi stikali.

4. ...in strahovi

Dunajske oblasti so zaradi opisanega nasprotovanja Budimpešte odlašale s končno odločitvijo o državnopravnem statusu BIH. Poleg tega so se v fazi pogajanj vse bolj začele pojavljati tudi trialistične ideje, ki so bile za Slovence sila neugodne. Šusteršič je 16. 1. 1909 v dunajskem parlamentu jasno poudaril mejo med pozitivnim in negativnim trializmom: »... treba tukaj ločiti ožji in širši trializem. Nemški politiki še niso prišli tako daleč, da bi uvideli potrebo širšega trializma, to je

³⁰ Edinost, 17. 12. 1908, str. 3–4, Vesti iz Štajerske – ob vseučiliščnem vprašanju.

³¹ »Lepa ideja, ki je pa zavisna od raznih činiteljev. Dunajska vlada na ta program najbrže ne privoli poprej, nego madjarski šovinizem. Ali potim imajo še Čehi važno besedo, kajti njih državno pravo ima še večjo zgodovinsko zaslobo nego hrvatsko. Proti uveljavljenju češkega prava pa sigurno nastopijo vsi Nemci in že 2 milijona Nemcev na Češkem je faktor, s katerim morajo vsi Slovani računati. Nemci na Češkem ne privole nikdar Čehom državnega prava brez lastne narodne avtonomije.« – Prav tam, 23. 1. 1909, str. 2, Trializem – češko državno pravo – narodna avtonomija.

³² Prim. Prunk, Slovenski narodni programi, str. 25–27.

³³ Janko Pleterski: Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje. V: Zgodovinski časopis, 1968, št. 1, str. 169–184.

tistega, ki zahteva združitev vseh habsburških dežel od Trsta do Drine. ... To je drug trializem, kakor tisti, za katerega se je izrekel voditelj krščansko-socialne stranke in za katerega so vneti tudi nekateri zelo imenitni voditelji nemške liberalne stranke, namreč ožji trializem, ki se omejuje na Hrvatsko, Slavonijo, Dalmacijo, Bosno in Hercegovino. Ako bi se trializem na ta način izvršil, potem nam nič ne koristi, ravno nasprotno, potem nam je v škodo, ker bi se zopet en del južnega slovanstva, ki nam je sedaj v ojačenje in oporo v Avstriji, odtujil, odtrgal!«³⁴ Osnovna bojazen je torej bila ustanavljanje tretje enote brez Slovencev. Ti bi tako tudi institucionalno bili dokončno ločeni od ostalih južnih Slovanov, kar ob dejstvu geografske lege in številčne šibkosti Slovencev nikakor ni ponujalo dobrih obetov.

Kalkuliranje z ožjim trializmom, brez Slovencev, ali samo z enim njihovim delom, so razumljivo najteže prenesli na Primorskem. V začetku leta 1909 so se v slovenskem časopisju v Trstu in Gorici vse pogosteje začeli pojavljati prispevki, ki so kritizirali trialistično idejo,³⁵ posebej tisti del, ki se je nanašal na historično pravo: »Pustimo na stran takozvana historiška prava in zaprašene pergamente. Na podlagi takozvanega historiškega prava bi mogla morda dokazovati Italija svoje pravo do vsega Balkana, a isto morda tudi Francija; in Nemčija. Turčija bi imela »pravo« do Ogrske itd. Z eno besedo iz historiškega se more izvajati vse in nič. Ne na zaprašene pergamente, ampak na življenje, ne na historiška, ampak na narodna prava moramo opirati svoje zahteve.«³⁶ Na kritiko instituta zgodovinskega državnega prava je po vsej verjetnosti vplivalo dejstvo, da je »Pragmatična sankcija« hrvaškega sabora iz leta 1712, ki je bila edini pravni dokaz povezanosti hrvaških in slovenskih ozemelj, omenjala le Štajersko, Koroško in Kranjsko, v nobeni besedi pa ni bilo govora o Goriškem, Trstu in Istri. Primorski Slovenci so tako sicer na prelomu desetletja začeli odkrito zavračati koncept historičnega prava, ki jih je puščal ranljive v razmerju z Italijani, vendar so bili še vedno pripravljene sprejeti trializem, ki so ga Hrvati utemeljevali ravno s tem konceptom.

Z vidika ozemeljske opredelitve tretje enote bi se po vsej verjetnosti primorski Slovenci zadovoljili tudi s predlogom Henrika Hanaua iz septembra 1909,³⁷ a so bili

³⁴ Rahten, Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu, str. 83–84.

³⁵ »Staro treba razrušiti, o tem so danes prepričani vsi resni politiki; a kaj naj pride na mesto dualizma? Federalizem, personalna unija, ali kaj drugega?! Govoriti se je začelo o trializmu: Avstro-Ogrska-Jugoslavija. Ali, kako naj izgleda ta trializem? Ali bi s trializmom bili dani pogoji stabilnosti?! Ali ni vdkoveč opravičen strah, da bi se v slučaju trializma, s tremi vladami, tremi parlamenti in tremi delegacijami število prepornih vprašanj ne manjšalo, ampak povečalo in še bolj kompliciralo?! ... Jasno je, da ne moremo nikdar računati na to, da bi se ta ideja rešila potom trializma, tako, da bi se k obstoječima delegacijama pridružila še tretja. Računati moramo, da se naše vprašanje da rešiti le skupno z vsem kompleksom avstrijskega vprašanja.« – Edinost, 24. 12. 1908, str. 1, Avstrijski problem I.

³⁶ Edinost, 27. 12. 1908, str. 1, Avstrijski problem II.

³⁷ »... v omenjenem zemljevidu bi tvorila Jugoslavijo Hrvatska, Slavonija, Bosna Hercegovina, Dalmacija, Istra, Trst, Goriška, Kranjska, Spodnja Koroška in Spodnja Štajerska; Madjarsko državo, Ogrska, Sedmograška, Galicija in Bukovina, a tretjo pretežno nemško državo ostale dežele monarhije. Na Koroškem in Štajerskem bi bila meja Drava, vse južno od Beljaka. Beljak, Celovec in Maribor bi ne bili več v Jugoslaviji oz. Iliriji. Na zapadu bi šla meja med Trbižem in Srednjim Logom tako, da bi

do njega močno skeptični: »Ako bi se nam ponujalo trializem, bi ga morali mi seveda sprejeti z obema rokama. Ali, ne smemo pozabiti, da bi istodobno z rešitvijo jugoslovanskega vprašanja zahtevali tudi Čehi oživotvorenje svojega državnega prava, ... Bržkone bi pa tudi Poljaki zahtevali enak položaj ... gotovo, da bi Madjari v to nikdar ne privolili.« V istem prispevku tržaška Edinost predlaga naslednjo rešitev: »Madjare bi trebalo ukrotiti ognjem in mečem, narodom na Ogrskem dovoliti nacionalno avtonomijo, pod nadzorstvom centralnega parlamenta. ... Okoli take Avstrije bi se v nekaj letih zbrale balkanske obdonavske države in Črna gora v carinsko unijo in vojaško zvezo. Avstrijska industrija bi imela tako gotovega odjemalca in lahko bi se monarhija pripravljala za marš na Solun in Carigrad. Federalistična Avstrija, katera bi bila v državni zvezi s Crnogoro, Srbijo, Bolgarijo in Romunijo, bila bi toliko močna, da bi se njej ne trebalo bati, ko bi se proti njej vzdignilo pol Evrope, dočim jo je dualizem pripravil tako daleč, da se ne more prav ganiti niti proti mali Srbiji in še manji Črnigori.«³⁸ Iz prispevka lahko razločimo nov, precej bolj revolucionaren koncept preurejanja države, in sicer v smeri oblikovanja nacionalnih držav, ki bi se formirale na podlagi narodnega prava, nad katerimi bi bdela osrednja dunajska skupščina. Poleg tega je mogoče videti, da vzrok za nasprotovanje primorskih Slovencev trializmu ni ležal v madžarski nepripravljenosti sprejeti tretjo enoto, saj bi ta bila enaka tudi ob federalni različici ureditve habsburške monarhije. V ozadju se je torej skrival izključno nacionalni motiv primorskih Slovencev, ki so v trializmu podobno kot v idejah novega kurza hrvaško-srbske politične koalicije iz 1905³⁹ videli možnost prepuščanja slovenskih teritorijev Italijanom in Nemcem.⁴⁰

5. Divergenca političnih strategij katoliškega in liberalnega tabora

Slovenski strahovi so se izkazali kot upravičeni. Zahtevam nemških liberalcev po pristopu Avstrije k Jadranskem morju so se namreč priključili tudi nemški krščanski socialisti, katerim so geopolitične prioritete očitno bile bolj pomembne od dotdanjega slovenskega zaveznitva. Junija 1909 je to povsem jasno opredelil avstrijski krščanski socialist dr. Miklas: »Če že pride do trializma, potem to na noben način ne sme biti mišljeno tako, da bi bile k trialistični velikohrvaški državi prištete tudi Kranjska, Primorska, južna Štajerska in tako dalje. Nasledek tega bi bil, da bi se resničnim nosilcem državne misli, ki na njih sloni moč cesarstva, to so alpske in

bil Trbiž še nemški. Najmočnejša bi bila po tej razdelitvi madjarska država. Seveda so dosedaj to le lepe sanje; vendar, če ne drugo, imamo trializem vsaj že na papirju.« – Edinost, 9. 9. 1909, str. 2, Trialističen zemljevid habsburške monarhije.

³⁸ Edinost, 28. 12. 1908, str. 1, Avstrijski problem III.

³⁹ Podrobno o implikacijah politike »novega kurza« na Slovence v Janko Pleterski: Politika »novog kursa«, jadranski kompromis i Slovenci. Beograd 1975.

⁴⁰ »Kako pa na jugu, ako se vresniči hrvatsko državno pravo? Od slovenskih dežel pripadala bo k večemu Kranjska z mejo Julskih planin in Karavank; vse druge pokrajine bi pa bile za nas izgubljene, ker bi si jih prisvojili Lahi in Nemci. Zato pa ima tudi za nas Slovence »narodna avtonomija« več veljave nego hrvatsko državno pravo.« – Edinost, 23. 1. 1909, str. 2, Trializem – češko državno pravo – narodna avtonomija.

sudetske dežele, zaprla pot k morju.«⁴¹ Z izoblikovanjem nemškega tabora, ki je zagovarjal ostanek pretežnega dela slovenskega ozemlja v avstrijskem delu cesarstva, se je začel krčevit diplomatski boj slovenskih poslancev tako v osrednji skupščini kot izven nje. Vse oči so bile uprte v najvplivnejšega slovenskega političnega predstavnika tistega časa, Ivana Šusteršiča. Njegova strategija priključevanja Slovencev k tretji (južnoslovanski) enoti je bila sestavljena iz dveh delov. V prvi vrsti je poskušal ustvariti južnoslovanski blok oz. združenje južnoslovanskih političnih strank, ki bi združeno delovalo v dunajskem parlamentu. Že januarja 1909 se je okoli SLS najprej formiral Slovanski centrum, nato pa Slovanska unija, v kateri so bili pripadniki različnih ideologij in različnih slovanskih narodnosti. Za Slovence je bila predvsem pomembna moč te politične koalicije, ki je s 125 predstavniki postala največja skupina v državnem zboru. Slovensko vodstvo te grupacije je vplivalo na povečanje Šusteršičevega vpliva na najpomembnejše politične odločitve. Izbran je bil celo za predsednika aneksijskega odseka, s čimer je »duševni oče«⁴² trialističnega gibanja dobil možnost aktivnega sodelovanja pri reševanju južnoslovanskega vprašanja. Drugi del politične strategije je ležal v pričakovanju zamenjave ostarelega Franca Jožefa na položaju cesarja. Šusteršič je intenzivno lobiral pri prestolonasledniku Francu Ferdinandu, kateremu je večkrat poskušal prikazati, kako interes za tretjo enoto pravzaprav izhaja iz želje po močni habsburški monarhiji: »Združitev jugoslovanskih dežel in pokrajin v tretje državno pravno telo v okviru monarhije je dinastična potreba, ker se s tem potom ustvari uspešni protiutež zoper tri najnevarnejše sovražnike dinastije: proti mažarskemu šovinizmu, proti laški in srbski iredenti. Jugoslovanska država v okviru monarhije, obsezajoča Hrvatsko in Slavonijo, Bosno in Hercegovino, srbske pokrajine Ogrske, potem slovenske in hrvatske dežele Štajerske in Koroške, bi postavila od dne do dne naraščajoče jugoslovanske narodne struje v službo dinastične svetovne politike. Habsburška jugoslovanska država bi bila sigurna podlaga prihodnje balkanske in jadranske politike monarhije.«⁴³ Razumljivo je, da se je vodja SLS v korespondenci z avstrijsko stranjo izogibal omenjanju ločevalne funkcije tretje enote med nemškim in slovenskim ozemljem in prenašal težišče na razpravo o zmanjševanju madžarske, italijanske in srbske moči. Pri tem je, vedoč za prestolonaslednikove simpatije do Hrvatov, kot temeljni element ideje tretje enote v habsburški monarhiji izpostavljal ravno hrvaško državno pravo.⁴⁴

⁴¹ Prunk, Toplak, Hočevnar, *Parlamentarna izkušnja*, str. 62.

⁴² Tako je Šusteršiča imenoval Fran Šuklje. – Fran Šuklje: *Sodobniki: mali in veliki*. Ljubljana 1933, str. 252.

⁴³ Rahten, *Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu*, str. 117.

⁴⁴ To je potrdil tudi na shodu v Ljubljani 1909: »Hrvatje in mi smo v resnici bratje, mi smo en narod in, gospoda moja, ravno zadnji meseci našega parlamentarnega delovanja so pričali, da se mi Slovenci čutimo kot veja hrvatskega naroda, hrvatskega debela. Za hrvaško pravo smo šli v boj, ker smo si v svesti, da ako Slovenci hočemo igrati vlogo v svetovni zgodovini, je le to mogoče roko v roki, ramen ob ramenu s hrvatskim bratskim narodom. Naš ideal je, to znate vsi, da v tesni zvezi s Hrvati zasnujemo pod mogočnim žezlom habsburške vladarske rodbine veliko jugoslovansko državo od Soče do Drine od Mure in Drave do Jadranskega morja. Na to meri naš boj!« – Ivan Šusteršič: *Govor načelnika S.L.S. dr. Ivana Šusteršiča*. V: *Slovenec*, 19. 7. 1909, str. 1.

Priznavanje hrvaškega državnega prava in vključevanje tako BIH kot Slovencev pod njegovo okrilje v sklopu habsburške monarhije je bila konstanta v Šusteršičevi strategiji reševanja južnoslovanskega vprašanja, pri čemer mu v obdobju pred Balkanskimi vojnama nihče v stranki ni nasprotoval. Ciljna država južnih Slovanov je po Šusteršičevem konceptu segala do Drine. Na daljši rok bi ta morda posrkala tudi Srbijo, vendar bi to za slovenske konservativce verjetno prišlo v poštev le, v kolikor bi ta sprejela njihovo vodstvo.⁴⁵ Z vidika slovenskega političnega prostora je vsekakor bilo še bolj pomembno dejstvo, da Šusteršič v svojih govorih nikoli ni omenjal Trsta, Gorice in Istre, temveč je konsistentno omenjal samo področja iz hrvaške »Pragmatične sankcije«. To je povzročilo še večji prepad med dvema najmočnejšima strankama.

Zavedanje, da bi slovenski katoliški narodnjaki v zameno za avstrijsko in italijansko podporo trializmu bili pripravljeni prepustiti Trst in Gorico onkraj meja južnoslovanske enote, je učinkovalo z ostrim zavračanjem trialističnega koncepta pri primorskih Slovencih. Od tedaj naprej se je zdelo, da se je vsa energija, ki je bila vložena v hvalospeve trializmu v preteklih letih, preusmerila v njegovo kritiko.⁴⁶ Tržaški Slovenci, zbrani okrog časopisa *Edinost*, so močno protestirali, tudi ko je pretežno hrvaški časopis »Trializem« julija 1912 utemeljeval meje južnoslovanske entitete in temu priključil tudi Gorico, obenem pa izpustil Trst »(Trializem) pravi, da Hrvati združeni s Srbi in Slovenci tvorimo »Jedinstveno tijelo«. ... Kakšno naj bi

⁴⁵ O mejah jugoslovanstva je 4. 10. 1912 spregovorila Straža, časopis pod vplivom Antona Korošca: »Avstro-Ogrska je izmed evropskih velesil najbolj interesirana na razvoju balkanskih zadev in izmed avstrijskih narodov smo zopet mi Jugoslovani, ki zasledujemo z največjim zanimanjem dogodke na balkanskem polotoku. Saj je vendar balkansko vprašanje istovetno z jugoslovanskem. ... Ne samo za Avstrijo kot celoto, temveč specielno za nas avstrijske Jugoslovane je pot do Soluna neprecenljive važnosti. Mi hočemo živeti in se razvijati, a nikakor ne vegetirati. ... kakor je nujen predpogoj vsega naše delovanje, da se gibljejo naša stremjenja pod okriljem habsburškega orla, tako je predpogoj za krepak razvoj avstrijskega jugoslovanstva, da mu je pot od Ljubljane do Soluna odprta.« – Rahten, Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu, str. 125.

⁴⁶ Ko je leta 1911 z naslovom »Put do trializma« v Zagrebu izšla brošura o tretji enoti, ki naj bi obsegala le Hrvaško-Slavonijo in Dalmacijo, so v *Edinosti* reagirali: »Pomislimo samo! Hrvatska, Slavonija in Dalmacija, ki vse tri ne štejejo niti tri milijone prebivalcev, naj bi v skupnem parlamentu imela toliko zastopnikov kakor vsa Avstrija s svojimi 30 milijoni prebivalcev! ... Pisec brošurice (...) je, kakor se zdi, tudi povsem pozabil na Bosno in Hercegovino. ... Jasno in izven vsakega dvoma je, da se duvalistična forma monarhije brzimi koraki približuje svojemu bankrotu. ... (Vodilni krogi) rešitev iz sedanje duvalistične zmešnjave vidijo v trializmu. Od duvalizma je pač najbližji korak do trializma, a treba bo na vsak način iti še korak dalje – do federalizma. Bodimo si na jasnem: Ko se merodajni krogi lotijo preustrojstva monarhije, ne bodo novih tvorb izključno določali ne hrvaški, ne slovenski in tudi ne celokupni jugoslovanski interesi, temveč bodo odločevali o tem (...) v prvi vrsti dinastični interesi. ... Glede nas Jugoslovanov dokazuje to posebno jasno vprašanje trializma. Nam se zdi, da je to vprašanje vrženo med Jugoslovane kakor kost, na kateri naj bi glodali, da bi med tem pojedli drugi pečenko. ... Tudi, ko bi združili vse jugoslovanske dežele monarhije v eno upravno celoto, bi bile te dežele vendarle premajhne, da bi mogle veljati kakor tretji enakopravni faktor v monarhiji. ... A kako naj bi Hrvatje sami dosegli to?! Ne smemo tudi pozabiti, da takrat, ko se bo odločevalo o novih formah monarhije, bodo imeli govoriti svojo besedo tudi severni Slovani, da niti ne govorimo o narodnostih na Ogrskem! Takrat bo možno, da dosežejo tudi Hrvatje vse to, ... a ne v trialistični, temveč v federalistični monarhiji Habsburžanov!« – *Edinost*, 3. 9. 1911, str. 1, Varanje s trializmom.

bilo to »Jedinstveno tijelo«, je razvidno že iz »Našega programa«, kjer govori o Hrvatih, Srbih in Slovencih v Banovini (Hrvatski in Slavoniji), Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Istri, pokneženi Gorici in v Sloveniji (Kranjski, Koroški in Štajerski); Slovence v »pokneženi Gorici« in v Istri je pa ta anonimni »odbor« le tako mimogrede prikrpal Hrvatom in Srbom, iz česar bi morali sklepati, da sta mu »poknežena Gorica« in Istra hrvatski ... Trsta pa »program« sploh ne omenja.« Posebej močno frustracijo je bilo čutiti, ko je bila v istem prispevku komentirana obrazložitev izpustitve Trsta iz trialističnega okvirja: »V odgovorih uredništva« čitamo: »Kolikor nam je znano, Trst ne spada v sfero trializma. V svoji večini je mesto italijansko. Ker je prvi pomorski emporij vse monarhije, zato je luka, v katero se zliva trgovina vse monarhije brez ozira na narodnost. ... Z Reko je stvar drugačna. Reka je hrvatsko mesto, pripada Hrvatski po položaju in zgodovini in bo vedno naše mesto, nikakor pa madjarsko.« Tako torej! Reka da, Trst pa ne! Seveda, ker je Reka hrvatsko mesto, se ne sme izgubiti! Trst pa (...) lahko vzame vrag! ... Le prste proč gospoda okolo »Trializma« od naše narodne lasti, od našega tržaškega ozemlja!«⁴⁷

Zavračanje trializma brez Trsta je impliciralo napore pri iskanju alternativnega koncepta, ki bi bil sprejemljiv v prvi vrsti za vse Slovence, nato pa tudi za vse slovanske stranke v habsburški monarhiji. Strategija pridobivanja češke, slovaške in poljske podpore je temeljila na federalističnem modelu državne ureditve, v katerem bi vsak narod dobil svojo federalno enoto, utemeljeno na naravnem pravu. Slovenski politik češkega rodu dr. Otokar Rybar je zato na seji bosansko-hercegoveškega odseka 20. 6. 1912 celo pozval, naj se »Jugoslovanske dežele v monarhiji ... zedinijo v avtonomno upravno okrožje. Vsled tega naj se preustroji monarhija na federalistični podlagi. 2. Za posvetovanja in odločitve o skupnih zadevah naj se ustanovi centralni parlament.« Ta naj bi po razlagi tržaške Edinosti »imel sklepati o vseh stvareh, ki se tičejo skupne armade, carine, skupnih financ in zunanjih stvari, dočim bi bili v vseh drugih vprašanih posamezni deželni zbori povsem avtonomni.«⁴⁸ Liberalno zagovarjanje takšne federalistične ureditve z vsaj štirimi federalnimi enotami se je ohranilo praktično do konca 1. svetovne vojne,⁴⁹ vendar je večina teh pozivov ostala brez odmeva v najvišji politični sferi habsburške monarhije.

Sprememba odnosa do trializma pri primorskih Slovencih je odkrila še en ideološki spor med NNS in SLS, ki se je nanašal na odnos do razmerja med katolištvom in pravoslavjem ter posredno do Hrvatov in Srbov. Liberalno slovensko strujo je namreč motila katoliška prevlada v načrtovani južnoslovanski enoti. Zato je kljub začetni kritiki srbske avtonomaške politike v BIH,⁵⁰ Edinost kmalu začela kazati

⁴⁷ Edinost, 25. 7. 1912, str. 1, Trializem.

⁴⁸ Edinost, 23. 6. 1912, str. 1, Jugoslovansko in avstrijsko vprašanje.

⁴⁹ »Nihče ne veruje (...) tretji državi, ki bi jo tvorili Kongresna Poljska in Galicija pod habsburškim žezlom, torej nove vrste trializem: Avstrija, Ogrska, Poljska. Ako bi imelo priti do tega trializma, potem treba vprašati: zakaj ne zveznih avstrijskih držav: Avstrija, Ogrska, Poljska – Češka, Jugoslavija? Taka rešitev bi bila nekaj velikega za habsburško dinastijo.« – Edinost, 5. 9. 1917, str. 1, Razkol med Poljaki.

⁵⁰ »Srbi so glasovali ne le proti po Hrvatih predlaganem protestu proti sedanjemu režimu na Hrvatskem, temveč so podali neko posebno izjavo. Izrekli so se proti trializmu in za avtonomijo

vse večje razumevanje za njo: »(Časopis) »Slovenec« povdarja mnogo preveč združenje katolikov, namesto da bi povdarjal združenje Jugoslovancev ne glede na konfesijo. Srbi vidijo stremeljenja teh katolikov, vidijo Hrvate v Bosni proti sebi v saboru, umevno, da se ne ogrevajo za to, za kar se ogrevajo oni in ž njimi tako goreče slovenski klerikalci. Klerikalizem razdvaja ter ustvarja vedno večji prepad v srbo-hrvatskem narodu. Kdor bo na slovanskem jugu tolkel vedno le na katoliški boben, kakor »Slovenec«, ter ne bo znal lepo pomirjevalno delati glede veroizpovedanj, temu ni mar v resnici za koncentracijo vseh Jugoslovancev ... Klerikalci sanjajo o veliki jugoslovanski državi prav po klerikalno urejeni, zato govorijo toliko o skupini jugoslovanskih katolikov, pri čemur kažejo pesti pravoslavnim Srbom. Tako zakrivljajo Klerikalci, da se Srbi ne morejo čisto nič ogrevati za ponujano koncentracijo, tako jih oni sami pehajo v sanje o »Veliki Srbiji s Petrom Karadjorgjevičem na čelu«. Nič se ni čuditi potemtakem Srbom, Če izjavljajo, da hočejo avtonomijo Bosne in se odtegujejo nastavljeni koncentraciji katolikov, ker vedo, da bi s tem postavili svoje glave pod sekire rabljev s katoliško firmo.«⁵¹ Slovenski liberalci so torej poleg izpostavljanja federalistične ideje, s katero bi pridobili podporo

Bosne. ... mislimo, da prilike, kakor je bila ona v seji bosanskega deželnega zbora od minule srede nikakor niso primerne za to, da bi podajali take vrste izjave, s katerimi se takorekoč na umeten način išče nasprotstev in sporov. Morda so se Srbi – v nadi, da koristijo svoji narodni stvari – dali uporabiti le kot sredstvo one šibe, ki nas je dosedaj znala tako lepo strahovati po oni znani metodi: »Divide et impera«. ... dejstvo stoji, da so Srbi v bosanskem deželnem zboru s svojim nastopom preprečili enotni nastop deželnega zbora in s tem neizmerno škodovali skupni jugoslovanski stvari. ... Na razvalinah dualistične monarhije pa se mora izvesti nova, federalistična drž(avna) tvorba, v kateri morajo tvoriti jugoslovanske dežele posebno državnoopravno enoto. ... Če pa bosanski Srbi zahtevajo avtonomijo za svojo deželo, so seveda s tem že tudi principijelni nasprotniki združenja Bosne in Hercegovine z ostalimi jugoslovanskimi deželami, in tu so oni na povsem krivi poti. Morda goje še vedno tajno nado, da se jim posreči doseči združenje Bosne in Hercegovine s Srbijo. ... Ker so pa Srbi v deželnih zborih Hrvatske, Dalmacije in Bosne ter Hercegovine tudi sedaj v manjšini, bi s tem, da bi bili v skupnem parlamentu v manjšini, ne izgubili ničesar, pač pa bi neizmerno pridobili, ker bi bili združeni iz treh upravnih celot, na kateri so razdeljeni v eno samo. Bratom Srbom v Bosni in Hercegovini bi bilo pač želeti nekoliko več političnega obzora in umevanja duha časa.« – Edinost, 25. 2. 1912, str. 1, Srbi in jugoslovansko vprašanje. Nadaljevanje kritike je sledilo čez dva dni: »Srbski poslanci v Bosni, ki se toliko razgrevajo proti trijalizmu, ne vidijo, kako ravno oni se svojim stališčem popolne avtonomije Bosne in Hercegovine propagirajo trializem, samo da ne bi bil to avstro-ogrsko-hrvatski, niti ne avstro-hrvatsko-srbski, ampak avstro-ogrsko-bosanski! To bi bila najnesrečnejša oblika trializma. Kajti, Hrvatje in Srbi bi vendar mogli kakor narodna celota poprej doseči ravnopravnost z Avstrijo in Ogrsko, nego pa Bosna sama in le s svojo močjo.« – Edinost, 27. 2. 1912, str. 1–2, Še: Srbi in jugoslovansko vprašanje.

⁵¹ Soča, 9. 3. 1911, str. 1, O trializmu. Podobna kritike so se vrstile praktično vse do balkanskih vojn: »Klerikalci že precej časa radi govorijo o jugoslovanski državi v okvirju naše monarhije. Govorijo na shodih o jugoslovanski državi in pišejo o njej po svojih listih. ... zvestoba proti Avstriji nam ne brani, da rabimo tudi pomoči v zvezi z našimi brati Hrvatji. En narod smo z njimi in treba je, da se na jugu monarhije ustanovi novo državnoopravno telo, ki bi naj obsegalo vse dežele, koder bivajo Hrvati in Slovenci. Mi zahtevamo jugoslovansko državo, upamo nanjo, in se borimo zato z vsemi silami za trializem.« Tako je govoril poslanec Fon in tako govori, kjerkoli ga hočejo poslušati. ... Ker ima biti ta država hudo katoliška, zato ne govorijo čisto nič o Srbih. Srbi so pravoslavni; torej ne tičejo v katoliški jugoslovansko državo.« – Soča, 16. 4. 1912, str. 1–2, Trialistične šalobarde.

Čehov in Poljakov, poskušali najti zaveznika tudi pri južnih Slovanih, pri čemer sta jih geografsko periferni položaj in liberalno-panslovanska usmerjenost potiskala v srbsko naročje. Iz prispevkov je torej razvidno, da sta se združevalni jedri v jugoslovanskih konceptih slovenskih liberalcev in katoliških narodnjakov bistveno razlikovali. Medtem ko je pri slednjih ključ do južnoslovanske skupnosti bila slovensko-hrvaška enotnost, ki je temeljila na pripadnosti zahodni kulturi in rimokatoliški veroizpovedi, so liberalci v prvi plan postavljali slovanstvo kot fundamentalni element južnoslovanskega političnega povezovanja.

6. Krepitev srbskega položaja

Aneksija BIH je za Srbe predstavljala dokončno potrditev strahov, da se veliki nemški »Drang« ne bo ustavljal, dokler ne zadovolji habsburških apetitov po popolni kontroli Balkana. Akt je za Srbe praktično pomenil vojno napoved, ki je visela v zraku vse od začetka gospodarskih sankcij. Precejšen del javnosti je v emotivnih izbruhih zahteval novo srbsko vstajo,⁵² vendar so se diplomatski predstavniki Kraljevine Srbije branili radikalnih izstopanj.⁵³ Na srbskem dvoru so se namreč zavedali, da jim razmere v mednarodnih odnosih (še) niso naklonjene. Za razliko od Osmanskega cesarstva v 19. stoletju je bila namreč Avstro-Ogrska sposobna bistveno hitrejše vojaške mobilizacije. Poleg tega zahodni zavezniki Srbije v danem trenutku niso bili pripravljeni podpreti, še manj pa je ta lahko računala na pomoč izčrpane Rusije. Za srbskega kralja torej ni bilo smotrno slediti željam naroda po »osvoboditvi« BIH, temveč se je omejil na intenzivno diplomatsko delovanje. Medtem ko so nekateri zahtevali vsaj kompenzacijo Srbiji v obliki vzhodnega dela BIH ter izhoda na Jadransko morje,⁵⁴ je regent Aleksander v Peterburgu ruskemu cesarju predstavil širšo idejo južnoslovanske države. Po tej bi se Srbiji priključile tako BIH in Črna gora kot tudi Vojvodina, Hrvaška, Kosovo in Makedonija. Aleksander naj bi predložil celo ime nove države, ki bi jo združeval srbski monarh, Jugoslavija.⁵⁵ Odgovor na aneksijo se seveda ni omejil le na iskanje podpore pri velesilah, temveč se je politična dejavnost intenzivirala tudi v sami BIH. Razživela so se stara in formirala nova politična društva, med katerimi je izstopalo gibanje Mlada Bosna, katero je v večini sestavljalo radikalno srbsko prebivalstvo, ki je zahtevalo osvoboditev BIH ter pripojitev jugoslovanski (srbski) matici. Srbski odnos do BIH je odražalo delo beograjskega profesorja Jovana Cvijića »Aneksija Bosne i Hercegovine i srpski problemi«, v katerem so bili katoliški Hrvati označeni kot element, ki sodi v domeno avstrijske protisrbske politike. Srbi so po Cvijiću

⁵² Slovenski jug je 27. 9. 1908 zapisal: »Vojna Avstriji, čim prej vojna z Avstrijo, za vsako ceno vojna z Avstrijo! Naša jugoslovanska propaganda je danes resnično revolucionarna. Niso več potrebne besede, temveč pogum in kri, veliko poguma in veliko krvi za eno veliko zgodovinsko delo južnih Slovanov. Združite se južni Slovani v vojni proti Avstriji.« – Bakić, Ideologije jugoslovenstva, str. 118.

⁵³ Prim. Stanković, Nikola Pašić, saveznici, str. 20.

⁵⁴ Prim. Pilar, Južnoslavensko pitanje, str. 357–358.

⁵⁵ Prim. Bogdan Sajovic: Od male Srbije do velike Jugoslavije. Ljubljana 2006, str. 20–23.

predstavljali edinega legitimnega zastopnika jugoslovanstva zaradi svoje številčnosti in osrednjega geografskega položaja med južnimi Slovani. Srbsko-hrvaški nacionalni spori so bili v tem kontekstu opredeljeni kot refleksija jugoslovansko-germanskega spora, proces homogenizacije jugoslovanstva pa je bil izenačen s širitvijo srbske zavesti na preostale južne Slované. Trialistična ideja po Cvijićevem prepričanju posledično ni bila nič drugega kot orodje proti(jugo)slovanske politike, s ciljem germanskega osvajanja Balkana.⁵⁶ Medtem ko je bila v začetku leta 1908 v liberalnih srbskih krogih še vedno opazna naklonjenost konceptu t. i. minimalnega jugoslovanstva,⁵⁷ so se tudi ti po aneksiji obrnili k ostri kritiki hrvaške in bolgarske politike. Od potencialnih partnerjev v oblikovanju širšega jugoslovanstva so bili ravno Bolgari najbolj na udaru srbskih medijev. Z geopolitičnega vidika so bili namreč Bolgari s formirano državo in izoblikovano narodno identiteto neatraktiven partner v srbskem jugoslovanskem konceptu, ki je glede na bolgarsko številčnost predstavljal močnega konkurenta za vodilno mesto v jugoslovanski državi. Aneksija je torej pospešila homogenizacijo srbskih jugoslovanskih konceptov, trializem je dobil status protisrbske ideje, Srbija pa je dokončno tudi v do tedaj panslovanskem časopisju ostala edini legitimni nosilec jugoslovanstva. Odnos v matici se je prelil tudi na politično delovanje habsburških Srbov, ki so rušili hrvaško-avstrijske trialistične poskuse, obenem pa sprejemali dualistično ureditev le v tolikšni meri, dokler se BiH ni bilo treba priključiti Ogrski. Bosansko-hercegovski Srbi so tako kljub relativno manj ugodnem položaju uspešno manevrirali in izkoriščali hrvaško-madžarska nasprotja. Z zahtevami po avtonomiji so ohranjali status quo in čakali na ukrepe matične države.⁵⁸

Nova geopolitična realnost je Srbijo postavila v izrazito neugoden položaj. Na vzhodu je namreč Bolgarija ohranjala dobre odnose tako s habsburško monarhijo kot z Rusijo in se vse bolj izpostavljala kot bodoči vodja Balkanskega polotoka. S ciljem okrepitve si je beograjski »Drang nach Südosten« izbral najšibkejši člen; usi-

⁵⁶ »... počela je (Monarhija) obečavati, da će umjesto dualizma zavesti u Monarhiji trializam, i da će treća autonomna jedinica obuhvatiti južne Slavene. Ta ideja ili obećanje jest samo sredstvo za borbu protiv srbsko-hrvatskog nacionalizma i protiv nastojanja oko nezavisnosti južnih Slavena, sredstvo, da se lakše ili da se uobče može vršiti osvajanje na Balkanu.« – Cvijić v Pilar, Južnoslavensko pitanje, str. 366.

⁵⁷ Minimalnost se je nanašala stopnjo centralizacije in prisilnega kulturnega poenotenja med južnoslovanskimi narodi oz. na homogenizacijo in dopuščanje različnosti ter avtonomnosti različnih etničnih skupin. Po obsegu teritorija pa je to pravzaprav maksimalistična jugoslovanska ideja, ki je slonela na konfederalnih načelih (prim. Bakić, Ideologije jugoslovenstva, str. 114).

⁵⁸ Analizo srbskega držanja v BiH zasledimo v tržaški Edinosti: »Bosansko-hercegovsko vprašanje postaja vedno aktuvelneje ... Samostojna madjarska narodna država je vsled prizadevanj nje nemadjarske večine prebivalstva po narodni avtonomiji nemožna ravno tako, kakor je nemožna Velika Hrvatska vsled hrvatsko-srbskega antagonizma. Od todi tudi opozicija bosanskih Srbov proti trializmu, ker zahtevajo zase marveč nacijonalno avtonomijo v okvirju skupne monarhije. Z duvalizmom se sprijaznujejo bosanski Srbi le tako dolgo, dokler ni za njih nevarnosti združenja z Ogrsko. Proti priklapljenju z Ogrsko bi se Srbi postavili solidarno s Hrvati in cislajtanskimi narodi, proti inkorporaciji v tostransko državno polovico pa bi napravili fronto skupno z Madjari.« – Edinost, 12. 4. 1911, str. 1–2, Narodna avtonomija – jedini izhod.

hajoče Osmansko cesarstvo. Pri tem je srbska diplomacija spretno pridobila zavezništvo Bolgarije, Grčije in Črne gore, ki so bili lačni osmanskega plena. Na drugi strani so se vse bolj artikulirano izražale tudi želje Albancev za politično emancipacijo. Ob želji za osvajanjem teritorija na jugu je začasno srbsko-bolgarsko partnerstvo imelo precejšen pomen tudi z vidika reševanja jugoslovanskega vprašanja in odnosov z Avstro-Ogrsko. Na to opozarja izjava srbskega ministra za zunanje zadeve Milana Milovanovića, s katero je pojasnil situacijo na Balkanu svojemu bolgarskemu kolegu Stefanu Paprikovu: »Za nas je pri tem še en pomemben vidik, ki govori v prid našega sporazuma z Bolgarijo. Vse dokler mi ne bomo povezani z vami, bo naš vpliv na Hrvate in Slovence zanemarljiv. Kljub razlikam v veri imajo ti ljudje precej podobno kulturo kot mi. Vendar oni ne vidijo Srbije kot center, ki bi jih lahko privlačil. Povsem drugače bo, če mi ustvarimo močan blok. Potem bodo vsi pravoslavni in katoliški Srbi, Hrvati in Slovenci v sosednji monarhiji začeli neizogibno gravitirati k nam.«⁵⁹ Motive za 1. balkansko vojno torej ne gre iskati samo v boju proti nevzdržnemu osmanskem imperiju, temveč je to s stališča geopolitičnega preurejanja Balkana bil le prvi korak v boju proti katoliški Avstriji za dominacijo na Balkanu. Z makrovidika je ustvarjanje zavezništva med Bolgarijo in Srbijo ustrezalo Rusiji, ki se je po porazu v vojni z Japonsko leta 1905 in diplomatskem umiku ob aneksiji BIH zopet želela angažirati na Balkanu. Tako sta balkanski državi pod ruskim mentorstvom vsaj začasno uspeli preseči nesoglasja glede razdelitve Makedonije. Vendar to zavezništvo ni trajalo dolgo. Po uspehih balkanske protiosmanske koalicije so se na diplomatskem polju znova vključile velike sile. Glavni cilj Avstro-Ogrske je bilo preprečevanje srbskega dostopa do morja in teritorialno ločevanje Srbije ter Črne gore. Po drugi strani je neuspeh pri doseganju morja Srbijo usmeril v poskus revidiranja sporazuma z Bolgarijo, kar je pripeljalo do drugega kroga balkanskih vojn in novega velikega vojaškega podviga Srbije.⁶⁰ Postala je najmočnejša južnoslovanska država, s čimer se je postavila v središče političnega dogajanja na Balkanu in si zagotovila izhodišče za uresničevanje ambicije jugoslovanskega Piemonta.

7. Slovensko-hrvaški odmevi

Srbski uspehi v balkanskih vojnah so na Slovenskem in Hrvaškem zbudili mešane občutke. Na eni strani so mnogi proslavljali zmage srbske vojske, posamezniki pa so se celo priključevali srbskim bojnim pohodom. V nekaterih dalmatinskih krajih, kjer je živel večji delež pravoslavnega prebivalstva, so avstrijski upravi

⁵⁹ Richard C. Hall: *The Balkan Wars 1912–1913. Prelude to the First World War*. London / New York 2000 (dalje Hall, *The Balkan Wars*), str. 10. Podobno je srbski veleposlanik v Bolgariji Miroslav Spajlaković v Sofiji francoskemu veleposlaniku izrazil strah, da bo Franc Ferdinand s prevzemom habsburškega prestola ustanovil tretjo državo v monarhiji, ki bi lahko pritegnila tudi Srbijo in Črno goro. – Rahten, Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu, str. 126–128.

⁶⁰ Detajlna analiza v Hall, *The Balkan Wars*, str. 76.

navkljub zaplapolale srbske zastave.⁶¹ Na popularnosti je zopet pridobivala HSK, ki je uspela dočarati okus jugoslovanskega zmagoslavja in poistovetiti srbski boj z lastnimi političnimi cilji. Temu je prispevalo tudi splošno politično-gospodarsko stanje na področju Hrvaške – Slavonije in Dalmacije, kjer se je nezadovoljstvo prebivalstva kanaliziralo skozi iskanje državnopravnih alternativ. Že pred balkanskimi vojnami je namreč eno krilo mladohrvaškega gibanja deloma odstopilo od načela hrvaškega državnega prava, naredilo nepričakovan prestop k jugoslovanskemu unitarizmu in zagovarjalo Srbijo kot geopolitično središče jugoslovanske države. Politični obrat je temeljili na tezi, da so Hrvati in Srbi isti narod, kar se je skladalo tako s Starčevićem kot Karadžićem razumevanjem jugoslovanstva. Po tem tolmačenju naj bi bil spor le glede poimenovanja naroda, kar je za mladohrvaško gibanje bilo marginalnega pomena. V ozračju napetosti v mednarodnih odnosih je temu gibanju pristopil tudi del predvsem študentske populacije tako iz vrst socialdemokratov kot naprednjakov, s srbske strani pa predvsem člani »Mlade Bosne«. V hrvaškem delu HSK je s prosrbskimi stališči izstopal nekdanji dunajski poslanec Ante Trumbić, ki je pridobival srbske simpatije, čeprav se je tudi sam zavedal nevarnosti uresničevanja jugoslovanske države brez Slovencev.⁶² Nasprotno so francozi tudi po smrti Josipa Franka nadaljevali z velikoavstrijsko politiko, v katero so vključevali idejo o veliki Hrvaški. Zagovarjali so t. i. preventivno vojno zoper Srbijo in celo njeno pripojitev hrvaškemu delu habsburške monarhije. Tretjo stran v hrvaški politiki je predstavljal Stjepan Radić, ki je ravno tako zavračal idejo združitve s Srbijo, posebej po začetku njene vojne z Bolgarijo, kar je za Radića bila manifestacija agresivnega srbskega ekspanzionizma. Razmere v BIH so bile bolj kompleksne zaradi odnosov med tremi etničnimi skupinami. Srbske vojaške zmage so z navdušenjem pozdravili le Srbi, medtem ko je večina hrvaških in muslimanskih političnih predstavnikov s strahom spremljala poraze muslimanskih enot.⁶³

Vojne na Balkanu so na Slovenskem vnesle iskro razdora tudi znotraj same SLS. Časopis Slovenec je sprva izražal simpatije do slovansko-grške koalicijske in njenega napredovanja proti Turkom ter v nekaj primerih poveličeval srbsko in črnogorsko vojsko. Takšno pisanje je bilo odraz predvsem Krekovih stališč, ki se jim je zoperstavil Šusteršič, ki je poskušal popraviti okrnjene odnose z Dunajem. V sklopu potrjevanja lojalnosti cesarju je 20. 10. 1912 organiziral shod, na katerem je prišlo do združitve Vseslovenske ljudske stranke (VSL) in Vsepravaške organizacije. SLS je zopet za svojo platformo potrdila pravaški program in prizadevanje za južnoslovansko katoliško enoto znotraj monarhije. Sprejeta je bila resolucija, ki je ugotavljala, da tvorijo Slovenci in Hrvati eno narodno celoto ter želijo delovati v duhu in v smeri programa Stranke prava za enotnost, pravice in razvoj hrvaško-slovenskega naroda v okviru habsburške monarhije. Mnenju o enotnem hrvaško-slovenskem političnem narodu ni nasprotoval niti Krek, ki je še vedno svojim

⁶¹ Lampe, *Yugoslavia as history*, str. 95.

⁶² V slednjih je videl protiutež srbski dominaciji, kar je v pismu potrdil Franu Supilu leta 1914. – Prunk, Toplak, Hočevar, *Parlamentarna izkušnja*, str. 67–68.

⁶³ Prim. Lampe, *Yugoslavia as history*, str. 99.

dijakom govoril, da so Slovenci pravzaprav »planinski Hrvatje«. Da je kroatizacija boljša od germanizacije, pa je utemeljeval tudi Aleš Ušeničnik. Slovenci naj bi namreč od Hrvatov prevzeli le jezik, z drugih kulturnih vidikov pa bi lahko precej več dali Hrvatom, s čimer bi slednji bolj postali Slovenci kot obratno.⁶⁴ V odnosih do Srbov je Krek bil pripravljen na popuščanje glede verske avtonomije, vendar le ob predpostavki, da Srbi priznajo hrvaško državno pravo. Po drugi strani tudi sam Šusteršič ni povsem odrekal pravice Srbiji za njena prizadevanja: »Srbije ne smemo ovirati, da dobi sadove za svojo slavno zmagovito vojsko. Tudi poti do Adrije skozi Albanijo ne smemo zapirati, ker bi sicer iskala te poti skozi Bosno. ... Na Balkanu nismo prišli do veljave, ker smo v notranjem slabi vsled razmer, ki jih je ustvaril dualizem. ... Kaj smo v tridesetih letih naredili iz Bosne in Hercegovine? Nezadovoljno deželo in ljudstvo! ... In kako se godi na Hrvaškem? ... V teh velikih dogodkih je vkovana Hrvaška v okove sužnosti, da bi ne mogla zasledovati svojih najvitalnejših interesov. Na ta način se ne morejo dobiti pri Jugoslovanih simpatije.«⁶⁵ Ob očitnem propadanju Osmanskega cesarstva je Šusteršič celo predlagal poskus pogajanj s Srbijo. Z morebitnim partnerstvom in podporo Srbiji pri dobivanju albanskih področij bi si po njegovem mnenju Avstro-Ogrska lahko zagotovila stabilnost na svoji jugovzhodni meji in priključila BIH k hrvaško-slovenski enoti. Bistvenih geopolitičnih razlik med Krekom in Šusteršičem torej ni moč zaznati. Še naprej je bila temeljna zahteva, da se »da hrvaškemu in slovenskemu narodu skupna domovina«⁶⁶ v habsburškem okvirju, kar je Krek potrdil še dober mesec pred sarajevskim atentatom z besedami: »Rešite jugoslovansko vprašanje tako, da boste dali katoliške Hrvate in Slovence skupaj pod avstrijskim cesarstvom, in potem bo država tako močna, da boste vedno imeli prosto pot po morju.«⁶⁷ Oba, Šusteršič in Krek, sta polagala svoje upe v Franca Ferdinanda in mu nista bila nič manj naklonjena tudi ob dejstvu, da se je ta spogledoval tudi z načrti, ki niso bili povsem v skladu s slovenskimi željami. Vse bolj realen se je namreč zdel koncept, v katerem bi Vojvodina ostala pod Ogrsko, medtem ko bi celotna Štajerska, Koroška in Goriško-Gradiščanska z mestom Trst ostali pod Avstrijo.

Slovenski liberalci so bili bolj enotni glede proslavljanja uspehov balkanske koalicije, za katero so bili v tržaški Edinosti prepričani, da je le uvod v slovansko združenje na jugovzhodu Evrope: »Borba krščanskih narodov na Balkanu je na zadnji etapi, še ena postaja in na pragu bodo velikega doma svoje svobode. In ker so v teh narodih tako ozko spojeni verski, kulturni in nacijski moment, krvavi sedaj in se bore na Balkanu tudi za svojo nacijsko idejo. In ker so ti narodi člani velike slovanske družine, spojeni z nami vsemi, ki nam je božja previdnost poklonila slovansko rojstvo in nam dala slovansko dušo, po najnežnejih, a ob najtrdnjih vezeh narodnega in krvnega sorodstva, je ta gigantska borba narodov na Balkanu –

⁶⁴ Prim. Rahten, Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu, str. 121.

⁶⁵ Slovenec, 8. 11. 1912, str. 1, Naše stališče glede balkanskega vprašanja.

⁶⁶ Prav tam 16. 3. 1914, str. 1, Jugoslovani in delavstvo.

⁶⁷ Janez Krek: Jugoslovanski odgovor. Govor dr. Kreka na taboru v Šmihelu na Koroškem. V: Prav tam, 23. 5. 1914, str. 1–2.

slovanska epopeja.«⁶⁸ Srbijo je slovensko liberalno časopisje v tistem trenutku predstavljalo kot ideal borbe za jugoslovansko svobodo, dunajska protisrbska politika pa je implicitno bila enačena s protislovansko. Evforija, sprožena s prvim krogom balkanskih vojn, je posledično vplivala na izjemno povečanje števila protigermanskih in protitalijanskih prispevkov v časopisju primorskih Slovencev, na njenih krilih pa so nastajale še bolj radikalne zahteve po federalizaciji habsburške monarhije.⁶⁹ Tudi v prispevkih, ki so izhajali iz kroga zmernih (proavstrijskih) »naprednjakov«, so se oblikovale nove državnopravne ideje, ki niso favorizirale trializma, temveč notranjo federalizacijo in povezovanje v unijo s slovanskim Balkanom: »Zakaj nam trializem ni simpatičen. On bi nam morda neposredno koristil če bi mi misliti le egoistično na samo jugoslovanske koristi. V trenutku pa, ko je Avstrija trialistična, postane akutno vprašanje velike Nemčije, t.j. združitve pretežno nemške tretjine z Nemčijo, kar bi ne bilo le nov povod evropskim komplikacijam, marveč tudi udarec proti Čehom. Ne glede na to bi tudi velika Nemčija utegnila postati nam nevarnejša nego je zdaj (...) ter bi tako Jugoslovani ne glede na Ogre bili izpostavljeni dvema državnima imperialističnima težnjama, nemškemu pangermanizmu in ruskemu panslavizmu. ... Mi odklanjamo ruski panslavizem ravno tako kakor berlinski pangermanizem, se zavzemamo za kulturne stike med vsemi Slovani, zahtevamo samoupravo in neodvisnost Balkana, vse to pa v taki državno-pravni obliki, da bi velika Avstrija stopila v zvezo z balkansko zajednico, ter bi bila ta zveza politični izraz obstoječe gospodarske in zemljepisne skupnosti Podonavja in Balkana. ... taka ... srednje in jugovzhodna evropska organizacija ... bi držala v orientu ravnotežje Rusiji, Angliji in Italiji.«⁷⁰

Po drugem krogu balkanskih vojn je frustracija nad slovansko tekmovalnostjo povsem zamenjala navdušenje slovenskih liberalcev.⁷¹ Od tega trenutka je tudi panslavistična struja slovenskih naprednjakov zožila pojmovanje »jugoslovanskega naroda« na Slovence, Hrvate in Srbe, brez Bolgarov. Slovenski panslavisti in zagovorniki najširšega jugoslovanskega koncepta so tako odstopili od svojih idealov in se

⁶⁸ Edinost, 23. 3. 1913, str. 1, Dozoreva dan in – vstajamo!.

⁶⁹ »Kardinalna zahteva je; odprava dualizma; pozitivna zahteva: priznanje aneksije skoro cele evropske Turčije od strani balkanskih držav. Narodna samouprava ali homerule, in dokler je taka državno-pravna notranja izprememba nemogoča, upravna koncentracija Jugoslovanov v eno realno politično individualiteto namesto mnogih historično-političnih individualitet, in samostalna Hrvatska, ki bi bila z Ogrsko zvezana le v toliko v realni uniji, kakor Ogrska z Avstrijo; carinska in kasneje tudi politična zveza z balkansko federacijo«. – Soča, 1. 2. 1913, str. 1–2, Jugoslovansko vprašanje.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ »Tako se prepirajo naši bratje na Balkanu med seboj po stari slovanski navadi. Rajši naj ječi nesrečna zemlja pod tujim jarmom nego da pride v last bratu sosedu; a oni zopet ne privošči temu toplega koticke v hiši, ki ni še njegova, češ: ali jaz sam ali pa, kakor pravi naš slovenski kmet, naj vzame vse skupaj vrag! ... Zastonj je pred Slovanom razgrnjena knjiga zgodovine, pisana s krvjo in nepopisnim trpljenjem; ... Spregledali bodo takrat balkanski Slovani iti njih sodeželani, ko bode Stara Srbija in Macedonija pod pestjo tujca; ... Takrat si bodo poskušali podati roke bratje in sosedje, ali težko je streti verige, se otresti pijavke, in težko ali sploh nemogoče bo podreti most, ki ga zida German preko balkanskih pokrajin, preko duš in svetinj balkanski narodov na Solun in Orient.« – Soča, 10. 9. 1912, str. 1–2, Avtonomija Albanije in Macedonije.

spriznali s politično realnostjo. Vendar se pri tem niso zavedali, da se z oddaljevanjem geopolitičnega centra prihodnje jugoslovanske države povečuje nevarnost periferizacije zahodnih primorskih krajev in zmanjšuje vrednost v očeh odločujočih političnih akterjev. Objektivnejši pol naprednjakov je očitno spregledal to nevarnost, saj je goriška Soča le dober mesec pred sarajevskim atentatom zapisala: »Manifestacije v Italiji kažejo najnovejše tendence italijanske politike. Ta politika je naperjena najprvo proti nam, Slovencem in Hrvatom. ... Italija se dandanašnji pripravlja na vojno, da zajame celo obalo od izvira Soče do Boke Kotorske. ... Iti kar je še zanimivejše, pri tem se računa na podporo Srbije.«⁷² Mešane reakcije primorskih liberalcev odražajo njihovo tavanje v iskanju rešitve za izredno težaven položaj primorskih Slovencev. Njihovi poskusi so ostali brez uspeha, saj poleg nenehnih sporov s SLS niso uspeli pridobiti pomembnejše podpore niti na južnoslovanski, še manj pa na ravni habsburške monarhije pri drugih slovanskih narodih. Lahko zaključimo, da je neuresničitev trializma na temelju hrvaškega državnega prava zadovoljila primorske Slovence. Kljub temu pa jim za to ne moremo pripisati večjih zaslug, saj so njihova delovanja večinoma ostala na margini političnega prizorišča habsburške monarhije, razloge za neuspeh koncepta je zato potrebno poiskati v širšem kontekstu mednarodnih odnosov.

8. Zaključek – dejavniki trialistične neuresničljivosti

Mnogi avstrijski politiki so se zavedali posledic spremenjenih razmerij moči na Balkanu in so svarili pred pasivnostjo avstrijske diplomacije. Velika srbska država namreč ne bi privlačila le habsburških južnih Slovanov, vsaj posredno bi to vplivalo tudi na češka razmišljanja o prihodnosti izven Avstro-Ogrske. Dodaten vidik nevarnosti nove situacije je izpostavil profesor Josef Redlich: »Vsak dan se bliža nevarnost za vojno z Rusijo in balkanskimi državami. ... Jasno je, da se bo, v primeru naše neaktivnosti, Balkanska zveza še naprej oboroževala, pridobila bo tudi Romunijo ... da pa bi nas vojaško tudi popolnoma uničila, se bo združila tudi z Rusijo, ki bo takrat povsem pripravljena. Ob tem ne izpostavljam, da bo Italija enostavno zasedla ostanek obale in južno Tirolsko.«⁷³ Vendar pa kljub zavedanju o posledicah, ki jih prinaša nastanek velike srbske države, v Avstriji ni bilo soglasja, kako naj se habsburška monarhija vključi v reševanje problematike. Nekateri so predlagali preventivno vojno, drugi so svarili in svetovali, naj Avstrija raje vodi pozitivno politiko do Srbije in jo privede do stanja gospodarske odvisnosti. V danem trenutku namreč za vojaški poseg ni imela nobene mednarodne podpore. Tudi Franc Jožef in Franc Ferdinand vojni nista bila naklonjena. Prestolonaslednik je bil celo proti kakršnemu koli priključevanju Srbije, kar je 1. 2. 1913 potrdil grofu Berchtoldu (Aehrenthalovemu nasledniku): »Če se vojskujemo posebej s Srbijo, jo bomo sicer v naj-

⁷² Soča, 16. 5. 1914, str. 1, Italija, Avstrija in Jugoslovani.

⁷³ Andrej Mitrović: *Prodor na Balkan: Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke (1908–1918)*. Beograd 1981, str. 100–101.

krajšem času zrušili, ampak kaj potem? ... se vrže na nas vsa Evropa in nas obravnava kot kršilce miru. ... Če še niti Bosni nismo kos in nas ta zabava stane že ogromno denarja ter je leglo državnopravnih vprašanj, kaj bo potem šele s Srbijo? ... Kar pa zadeva iredento pri nas doma, ... bo ta prenehala takoj, ko bo za naše Slovane ustvarjena ugodna, pravična in dobra eksistenca.«⁷⁴ Vojna torej v tistem trenutku ni bila realna, starost cesarja in stališča Franca Ferdinanda pa so kazala na veliko večjo verjetnost nastanka tretje enote znotraj habsburške monarhije, a je to zaradi madžarskega, italijanskega in nasprotovanja dela nemških političnih skupin bil vse prej kot lahko uresničljiv cilj.

Veliko vlogo pri neuresničitvi trializma je odigralo pomanjkanje koordinirane slovenske politike. Vztrajanje na posebnem hrvaško-slovenskem statusu sta SLS in njihove hrvaške partnerje kmalu osamila v osrednji politični instituciji monarhije. Nepričakovan udarec trializmu je zadal izostanek češke podpore. Češki politiki so namreč v takšni obliki trializma zaznali nevarnost, da bodo kot edini izmed slovenskih narodov ostali osamljeni v nemškem delu monarhije ter bodo tako sami prešibki za uveljavljanje lastnih interesov. Obsojenost trialistične ideje na propad je leta 1912 opisal citat Bressnitz-Sydačova: »Nemci so najbolj ostri nasprotniki trializma, ker bi jim ta zakrčil pot k Jadranu ... Ne manj ostri nasprotniki trialistične misli so Čehi, ker ne morejo brez južnoslovanskih glasov v avstrijskem cesarskem svetu ... Ti isti razlogi so vplivali tudi na Poljake, da so odklonili trializem ... Sploh pa Italijani gledajo v trializmu svojo narodno smrt. V Ogrski so Madžari najodločneje vstali proti trializmu, medtem ko se narodnosti v Ogrski, kot na pr. Nemci, Romuni in Slovaki, ravno tako prištevajo v tihe nasprotnike trialistične misli, ker bi z odcepitvijo Hrvaške in Slavonije od zveze z Ogrsko, ostali sami z Madžari ... Preostali so torej še sami južni Slovani, vendar je norost verjeti, da bi oni sami lahko bili dovolj močni, da habsburški državi vsilijo trializam.«⁷⁵ Ne le da južni Slovani niso bili dovolj močni, precejšen del jih je celo deloval proti trializmu. Razplamtel se je katoliško-pravoslavni spor glede vodstva te entitete in njenih odnosov s Kraljevino Srbijo. Ravno v slednji so se naslajali ob številnih ovirah, na katere so naletavali pobudniki trializma, obenem pa so snovali alternativne jugoslovanske koncepte s srbskim kraljem v glavni vlogi. Trializem je tako pravzaprav predstavljal le še eno bojno polje za politično tekmo v kontekstu spopadov različnih jugoslovanskih konceptov. Končno so izid tega boja določile širše mednarodne okoliščine, ki so po 1. svetovni vojni zapečatile usodo habsburške monarhije. S formiranjem Kraljevine SHS je trializem ostal le boleč spomin v glavah njegovih privržencev in latentna grožnja za vse njegove nasprotnike.

⁷⁴ Rahten, Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu, str. 126.

⁷⁵ Pilar, Južnoslavensko pitanje, str. 365.

Igor Ivaškovič

TRIALIST CONCEPTS AND ALTERNATIVES IN THE PRIMORSKA REGION
NEWSPAPERS

Summary

The trialist idea represented a strategy of the new wave of Habsburg politicians led by Crown Prince Franz Ferdinand. Through the trialist concept the so-called Belvedere Circle sought the possibility for diminishing the influence of Budapest and, indirectly, strengthening the power of the central authorities in Vienna. In the context of this strategy certain Croatian political circles saw the opportunity for the realisation of dreams about the territorial subjectivisation of the whole region they attributed to the Croatian state law. From the Croatian point of view this idea provided an opportunity to strengthen the weak Croatian-Slavonian autonomy and ensure the emancipation of the united Croatian territories, which had been divided between Austria and Hungary since 1867. Apart from uniting the territories of the triple Croatian kingdom, the concept of the third unit was an opportunity to include Bosnia and Herzegovina into the political-legal unit under Croatian administration. On the other hand the Slovenian attitude to trialism was ambivalent, ranging from enthusiasm to fear of Slovenians being left out of the trialist concept. In this period the Slovenian conservatives tried to ingratiate themselves with the future emperor, attempting to include the Slovenian territories under the wing of the Croatian state law while trying to make their plan appear as a part of the Great Austrian concept, where the third unit would only contribute to the emperor's power. The main problems with the attempts of realising this idea arose due to the inactivity of Emperor Franz Joseph and the opposition of German centralists as well as Hungarian nationalists. In its aspirations of controlling the Lands of the Crown of Saint Stephen, Hungary wanted to acquire Bosnia and Herzegovina while preserving an unchanged relationship with Croatia-Slavonia. The German national-liberal parties were not prepared to acknowledge a greater degree of sovereignty of the South Slavs, especially if that meant that the Germans would lose their access to the Adriatic. Therefore the Slovenian conservatives, in cooperation with the Catholic circles in Croatia and Bosnia and Herzegovina, tried to at least include the Slavic territories mentioned by the »Pragmatic Sanction« of 1712 into the third unit. This spurred the fear of the Primorska region (Slovenian Littoral) Slovenians that they alone would remain in the Austrian part of the Monarchy. Therefore Slovenian liberals, who enjoyed considerable support precisely in these territories, attacked resolutely the idea of trialism based on the concept of the Croatian state law. They sought the political support of Czechs and Poles by arguing for an alternative concept: a federation of national units, brought together by the common parliament in Vienna. Simultaneously they also sought the support of other South Slavs, hoping that the Serbian-Bulgarian successes in the first Balkan War had only been the first step towards uniting the whole Slavic south. However, their efforts were in vain, as they were unable to ensure considerable support, neither in Slovenia, nor at the South Slavic level, let alone the level of other Slavic nations in the Habsburg Monarchy. Slovenian liberals were most likely pleased that trialism as it had been outlined did not come to pass, but they cannot be seen as contributing to this fact substantially. The analysis of the attitudes of the South Slavs towards trialism shows that the Yugoslav idea was extremely dynamic. The most important opponent of the trialist system was precisely the Kingdom of Serbia. The viewpoints of various South Slavic holders of political power with regard to trialism were incompatible as far as the basic geopolitical concepts of the future Yugoslav entity were concerned: from the borders to the political and administrative centre as well as its position in the international relations. As it was, trialism represented a field of the political competition between the South Slavic nations, while the conditions of this competition were defined by the wider international political developments. The defeat of the Central Forces in World War I sealed the fate of the Habsburg Dynasty and trialism, and the alternative Serbian concept got an opportunity for realisation.